

ՃԱՊՈՆԻԱՅԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹՅՈՒՆ (JICA)
ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹՅՈՒՆ (ԶՀԳ)

ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ
ՄԱՍՆԱԿՈՐ ՀԱՏԿԱԾԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

ՎԵՐՋՆԱԿԱՆ ԶԵԿՈՒՅՑ

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ-1999

JICA LIBRARY

J 1154465 (7)

CRC ԱՐՏԵՐԿՐՅԱ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԲԸ
ՏՈՄԱՅՈՒ ԵՎ ԸՆԿ.

ՏՈԿԻՈ, ՃԱՊՈՆԻԱ

MPI
CR(3)
99-162

ՃԱՊՈՆԻԱՅԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹՅՈՒՆ (JICA)
ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹՅՈՒՆ (ԶՀԳ)

ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ
ՄԱՍՆԱԿՈՐ ՀԱՏՎԱԾԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

ՎԵՐՋՆԱԿԱՆ ԶԵԿՈՒՅՑ

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ-1999

CRC ԱՐՏԵՐԿՐՅԱ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԲԸ
ՏՈՄԱՑՈՒ ԵՎ ԸՆԿ.

ՏՈԿԻՈ, ՃԱՊՈՆԻԱ

1154465{7}

ՆԱԽԱԲԱՆ

Ի պատասխան Հայաստանի Հանրապետության Կառավարության խնդրանքի, Ճապոնիայի Կառավարությունը որոշեց իրականացնել հետազոտություն մասնավոր հատվածի զարգացման մասին և հետազոտական աշխատանքները վստահեց Ճապոնիայի Միջազգային համագործակցության գործակալությանը (JICA):

JICA-ն 1998թ. հոկտեմբերից մինչև 1999թ. հուլիսը Հայաստան առաքեց CRC արտերկրյա համագործակցության բաժնետիրական ընկերությունը ներկայացնող սրն. Յուջիրո Հիգաշիի գլխավորած հետազոտական քիմիկն, որ կազմակերպված էր նշված ընկերության և Tohmatsu & Co-ի կողմից:

Թիմը քննարկումներ անցկացրեց Հայաստանի Հանրապետության համապատասխան պաշտոնյաների հետ և կատարեց տեղում հետազոտություն: Ճապոնիա վերադառնալուց հետո քիմը շարունակեց և ավարտին հասցրեց իր հետազոտական գործունեությունը, որի արդյունքներն ի մի են բերված ներկայացվող զեկույցում:

Հուսով եմ, որ սույն զեկույցը նպաստ կբերի Հայաստանի մասնավոր հատվածի հետագա զարգացմանը և երկու երկրների միջև բարեկամական հարաբերությունների ամրապնդմանը:

Ցանկանում եմ իմ անկեղծ երախտագիտությունը հայտնել բոլոր նրանց, ովքեր մասնակցել են տվյալ հետազոտական նախագծի իրականացմանը և սերտորեն համագործակցել քիմի անդամների հետ:

Սեպտեմբեր, 1999թ.

Կիմիո Ֆուջիտա
Նախագահ
Ճապոնիայի միջազգային
համագործակցության գործակալություն

Սեպտեմբեր, 1999թ.

Պրն. Կլեմիա Ֆուչիտա

Նախագահ

Ճապոնիայի միջազգային համագործակցության գործակալություն

Փոխանցման ուղերձ

Սույնով հաճույք ունենք ներկայացնել Հայաստանի Հանրապետությունում մասնավոր հատվածի զարգացման մասին հետազոտության վերջնական զեկույցը:

Տվյալ զեկույցը պատրաստվել է որպես Հայաստանի մասնավոր հատվածի խթանման հիմնարար պլան: Այն ներառում է ամտեսությանը դիմակայող հիմնական խնդիրների վերլուծությունը, մոդելային ձևերակայությունների մանրագնահիմն դիտարկումը՝ ներառյալ կառավարման բարեփոխման ուղեցույց, նպատակային ենթհատվածների զարգացման կարիքների գատորոշումը (եկեղով միկրո մակարդակում վեր հանված հիմնադրերից), Հայաստանի տնտեսության զարգացման միջամտամեկտ մտապատկերի ձևավորումը, զարգացման գերակայությունների, ռազմավարության ու մերողարարության սահմանումը, ձևերակայությունների վերակառուցման առաջարկություններ կառավարիչներին և քաղաքականությանը վերաբերող առաջարկություններ (ներառյալ իրականացման ծրագրերը) Հայաստանի կառավարությանը:

Հայաստանի ժողովուրդը վերջին 11 տարիների ընթացքում աննախադեպ դժվարությունների ծանր շրջան է ապրել, ներառյալ 1988թ. Սսիտակի երկրաշարժը, առճակատումն Ադրբեջանի հետ և հաջորդած շրջափակումը, ՆՆՄ-ի վերադարձը և, ի հետևանք այն կազմող հանրապետությունների անկայացման, տնտեսական կապերի քայքայումը, արդյունաբերության կազմալուծումը, գերտղանք և էներգետիկ ճգնաժամը: Հայաստանը, ի հեճուկս դժվարին ժամանակների, ԱՊՀ երկրների շարքում առաջամարտիկի դեր է խաղում ժողովրդավարության սկզբունքների վրա հիմնված շուկայական տնտեսությանն անցնելու ճանապարհին:

Հայաստանի կայուն տնտեսական առաջընթացի ապահովումը պայմանավորված է մասնավոր հատվածի դիմամիկ զարգացմամբ:

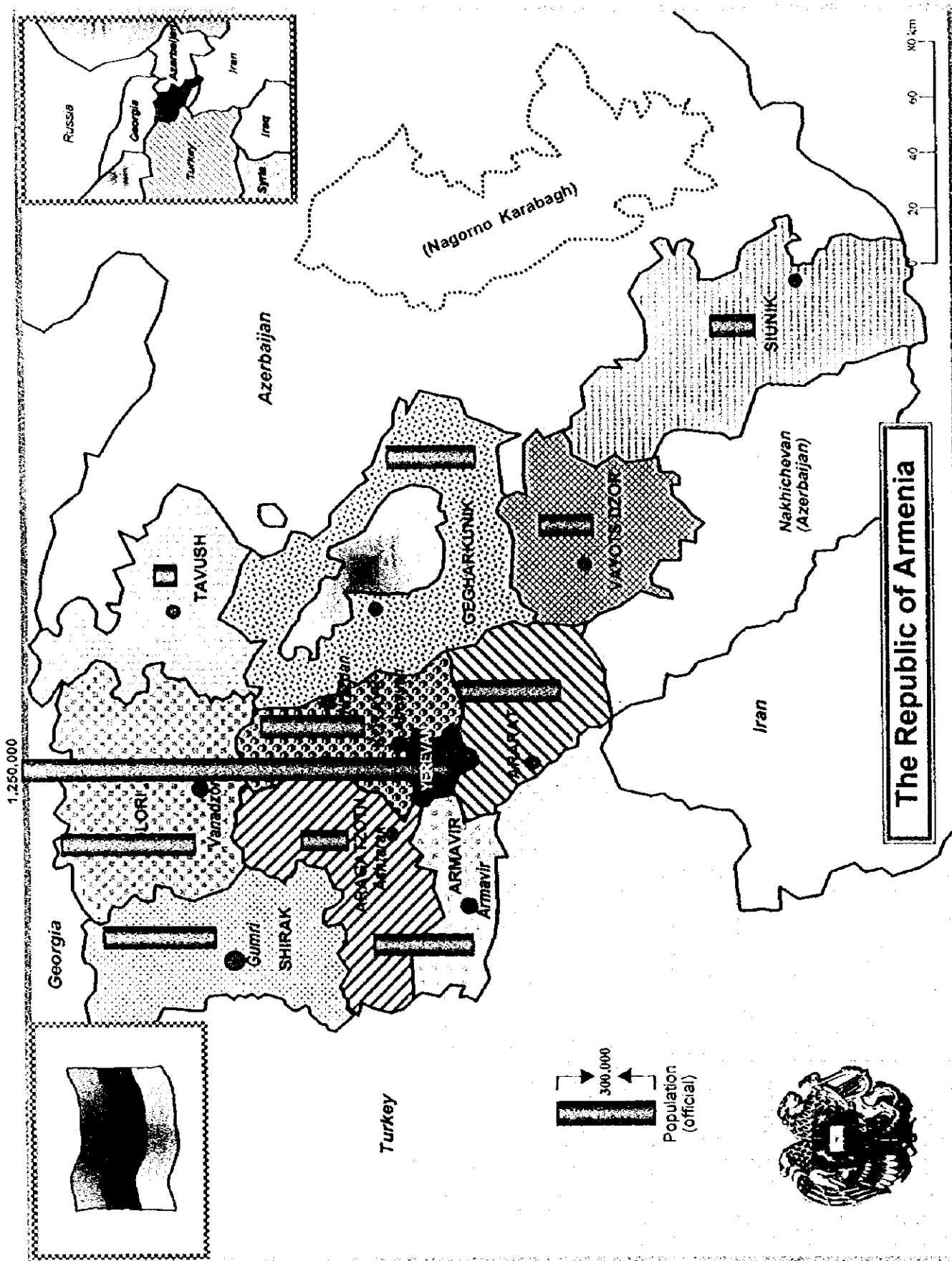
Ձեկույցում որոշ մանրամասներով ներկայացված են առաջարկություններ կառավարության դերի և վերջինիս կողմից ձեռք ստեղիք այն մի քանի քայլերի մասին, որոնք էական նշանակություն ունեն մասնավոր հատվածի զարգացման համար: Հետազոտական քիմր լիսիույս է, որ Հայաստանի կառավարությունը, հեմվելով սույն զեկույցի վրա և մշակելով ու իրականացնելով զարգացման անհրաժեշտ միջոցառումները, կստեղծի այնպիսի միջավայր, որտեղ ձեռներեց գործարարները, օգտագործելով մարդկանց ունակությունները և աշխատելու պատրաստակամությունը, ի գորու կլինեն ծավալել արդյունավետ ու շահավետ գործունեություն և դրանով իսկ կապահովեն Հայաստանի կայուն տնտեսական զարգացումը: Այս առումով հետազոտական քիմն անկեղծորեն ցանկանում է, որպեսզի զեկույցը դառնա մի փաստաթուղթ, որն իր ծառայությունը կրերի կառավարության տնտեսական քաղաքականության ձևավորմանն ու իրականացմանը:

Հետազոտության ողջ ընթացքում մենք բազմակողմանի և անսահման աջակցություն ենք ստացել Ճապոնիայի միջազգային համագործակցության գործակալության և Ճապոնիայի այլ կառավարական կազմակերպությունների կողմից, որոնց քիմն իր խորին երախտագիտությունն է հայտնում: Մենք նաև երախտագիտ ենք ՉՀԳ-ին, ինչպես նաև հայկական կառավարության համապատասխան մարմիններին և ձևերակայությունների կառավարիչներին՝ հետազոտության ընթացքում ցուցաբերված օժանդակության ու համագործակցության համար:

Ձեզ անկեղծ նվիրված,

东 勇 次 郎

Յուջիրո Հիգաշի, քիմի դեկավալ
Հետազոտություն Հայաստանի
Հանրապետությունում մասնավոր
հատվածի զարգացման մասին

Հապավումներ

Հասանում	Նշանակություն
ԱԱՀ / VAT	Ավելացված արժեքի հարկ
ԱԱՆ / MIT	Արդյունաբերության և առևտրի նախարարություն, ՀՀ
ԱԳՆ / MoFA	Արտաքին գործոց նախարարություն, ՀՀ
ԱՀԿ / WTO	Առևտրի համաշխարհային կազմակերպություն
ԱՄԿ / IAPC	Առողիտի միջազգային կարգի հանձնախումբ
ԱՄՀ / IMF	Արժույթի միջազգային հիմնադրամ
ԱԳԿ / GMP	Արտադրման սրտաչափ կարգ
ԱԳՀ / CIS	Անկախ Պետությունների Համագործակցություն
ԳԱԱ / NAS	Գիտությունների ազգային ակադեմիա, ՀՀ
ԳՀԻ / SRI	Գիտահետազոտական ինստիտուտ
ԳՈՍՍ / GOST	Խորհրդային Միության պետական ստանդարտ
GTZ	Deutsche Gesellschaft Für Technische Zusammenarbeit
ԳՏՆ / MOA	Գյուղատնտեսության նախարարություն, ՀՀ
ԵՀՀԱ / ACCA	Երովյալ հավաստագրված հաշվապահների ասոցիացիա
ԶՀԳ / ADA	Զարգացման հայկական գործակալություն
ԶՊԱ / ODA	Զարգացման պաշտոնական աջակցություն
ԷՆ / ME	Էներգետիկայի նախարարություն, ՀՀ
ՀԲ / WB	Համաշխարհային բանկ
ՀԿԲ / CBA	Հայաստանի Կենտրոնական բանկ
ՀՀ / RA	Հայաստանի Հանրապետություն
ՀՀԱ / AAA	Հայաստանի հաշվապահական ասոցիացիա
ՀՄՀ / IAS	Հաշվապահության միջազգային համակարգ
ՀՄՍՀ / IASC	Հաշվապահության միջազգային ստանդարտների հանձնախումբ
ՀՄՖ / IFAC	Հաշվապահների միջազգային ֆեդերացիա
ՀՆԱ / GDP	Համախառն ներքին արդյունք
ԶԱՀ / ESF	Չեռնաբերությունների աջակցման հիմնադրամ
ՃԱԱԿ / JETRO	Ճապոնիայի արտաքին առևտրի կազմակերպություն
ՃԱԶԸ / JODC	Ճապոնիայի արտերկրյա զարգացման ընկերություն
ՃՄՀԳ / JICA	Ճապոնիայի միջազգային համագործակցության գործակալություն
ՄԱԶԾ / UNDP	Միացյալ Ազգերի կազմակերպության Զարգացման ծրագիր
ՄՀԻ / IRIS	Միջազգային հետազոտական ինստիտուտներ
ՄՀՖՀՀ / SWIFT	Միջբանկային համաշխարհային ֆինանսական հեռահաղորդակցման ընկերություն
ՄՆՄԶԳ / USAID	Միացյալ Նահանգների միջազգային զարգացման գործակալություն
ՆԽՄ / FSU	Նախկին Խորհրդային Միություն
ՆԽՊՊԽ / SIPPB	Ներդրումների խթանման և պաշտպանության պետական խորհուրդ
ՎԶՆԲ / EBRD	Վերակառուցման և զարգացման եվրոպական բանկ
ՏՆ / MOT	Տրանսպորտի նախարարություն, ՀՀ
TRACECA	Եվրոպա-Կովկաս-Ասիա արանապորտային միջանցք
ՓԱԱԳՀ / TACIS	Փորձագիտական աջակցություն Անկախ Պետությունների Համագործակցությանը
ՓՀԻ / SDR	Փոխանման հատուկ իրավունքներ
ՓՄԶ / SME	Փոքր և միջին ձեռնարկություն
ՓՄԾ / T.I.R.	Տարբեր երկրներով ճանապարհային բեռնափոխադրումների միջազգային համակարգ
ՔԱՄԿ / ICAO	Քաղաքացիական ավիացիայի միջազգային կազմակերպություն
ՖԷՆ / MoFE	Ֆինանսների և Արժույթի կազմակերպություն, ՀՀ

Վերջնական զեկույցի բովանդակությունը

Նախաբան
Հապավումներ

1. Հետազոտության նախադրյալները և նպատակը	1-1
1.1. Հետազոտության նախադրյալները և մանրամասները	1-1
1.2. Հետազոտության նպատակը և շրջանակները	1-1
1.3. Հետազոտության մեթոդաբանությունը	1-4
2. Սոցիալական տնտեսության պայմանները և խնդիրները	2-1
2.1. Սոցիալական տնտեսության պայմանները	2-1
2.1.1. Մակրոտնտեսական իրավիճակը	2-1
2.1.2. Արդյունաբերական հատվածի պայմանները	2-9
(1) Բնդհանրագիրը	2-9
(2) Նպատակային ենթահատվածների վիճակը	2-13
2.2. Առանցքային տնտեսական խնդիրները	2-15
2.2.1. Առանցքային տնտեսական խնդիրները սլայմանավորող գործոնները	2-15
(1) Կառավարությանը, ձեռնարկություններին, տնային տնտեսություններին և տնտեսական միջավայրին դիմակայող խնդիրները – պատճառները և հետևանքները	2-17
(2) Ֆինանսական դեֆիցիտը	2-20
(3) Միջազգային վճարումների հաշվեկշիռը	2-25
(4) Զբաղվածությունը	2-26
2.2.2. Կառավարության տնտեսական քաղաքականությունը	2-30
(1) Արդյունաբերական քաղաքականությունը	2-30
(2) Առևտրային քաղաքականությունը	2-32
(3) Առավելությունները և թեթևությունները	2-35
(4) Ներդրումների խթանման քաղաքականությունը	2-37
(5) Սեփականաշնորհման քաղաքականությունը	2-40
2.2.3. Կառուցվածքային հենքի ներկա կացությունը	2-43
(1) Իրավական համակարգը	2-43
(2) Հարկումը	2-44
(3) Ֆինանսական համակարգը	2-47
(4) Հաշվապահության և աուդիտի համակարգը	2-48
(5) Մարդկային ռեսուրսների զարգացումը	2-50
(6) Գործարարության աջակցման համակարգը	2-54
2.2.4. Ենթակառուցվածքները	2-58
2.2.5. Հետազոտումների և մշակումների հաստատությունները	2-64
2.2.6. Բնական ռեսուրսները	2-65
2.3. Սոցիալական խնդիրները	2-67
2.3.1. Ազգաբնակչության արտահոսքը և մարդահամարի կարևորությունը	2-67
(1) Հայաստանի արդի ազգաբնակչությունը	2-67
(2) Ազգաբնակչության արտահոսքի նշանակությունը	2-72
(3) Կառավարության ձեռնարկելիք միջոցառումները	2-77

3. Նպատակային ենթահատվածները և մոդելային ձեռնարկությունները	3-1
3.1. Գիտագնմամբ նպատակը	3-1
3.1.1. Գնահատման մոդելային ձեռնարկությունները	3-2
3.1.2. Բնութագրված մոդելային ձեռնարկությունները	3-4
3.1.3. Նպատակային ենթահատվածների գլխավոր բնութագրերը և ընդհանուր հիմնահարցերը	3-4
3.2. Փ/Ա-ն և մոդելային ձեռնարկության կառավարումը բարելավելու համապարփակ ծրագիրը	3-9
3.2.1. Լիցենզիատեխնիկական և Լիցենզիայի արդյունաբերություն	3-9
(1) Գիտագնմված ձեռնարկությունների ընդհանրագիրը	3-9
(2) Փ/Ա մոդելային ձեռնարկությանը	3-14
(3) Բիզնեսի բնագավառը և նպատակային շուկան, որոնց վրա այնուր է կենտրոնանա «Սիլիոն»-ը	3-27
(4) Փորձագիտական աջակցության ազդեցությունը	3-28
3.2.2. Մեքենաշինական արդյունաբերություն	3-31
(1) Գիտագնմված ձեռնարկությունների ընդհանրագիրը	3-31
(2) Փ/Ա մոդելային ձեռնարկությանը	3-36
(3) Առաջարկություններ մոդելային ձեռնարկությանը	3-46
(4) Փորձագիտական աջակցության ազդեցությունը	3-49
(5) Բիզնեսի բնագավառը և նպատակային շուկան	3-51
3.2.3. Քիմիական (դեղագործական) արդյունաբերություն	3-52
(1) Այցելած ձեռնարկությունների վիճակը	3-52
(2) Ընդհանուր խնդիրները	3-55
3.3. Չարգացման ուղղությունը և հեռանկարային ապրանքները	3-59
3.3.1. Լիցենզիատեխնիկական և Լիցենզիայի արդյունաբերություն	3-59
(1) Չարգացման ուղղությունը	3-59
(2) Հեռանկարային ապրանքները	3-60
3.3.2. Մեքենաշինական արդյունաբերություն	3-66
(1) Չարգացման ուղղությունը	3-66
(2) Հեռանկարային ապրանքները	3-67
3.3.3. Քիմիական (դեղագործական) արդյունաբերություն	3-68
(1) Չարգացման ուղղությունը	3-68
(2) Հեռանկարային ապրանքները	3-71
(3) Ամինոթթուների արտադրություն կազմակերպելու առաջարկը	3-73
4. Առաջարկություններ ձեռնարկություններին	4-1
4.1. Կառավարման բարեփոխումը	4-1
(1) Կառավարիչների դերը	4-2
(2) Ուժեղ և քույր կողմերի վերլուծությունը	4-5
(3) Հեռանկարային ապրանքների և շուկաների ընտրումը	4-8
4.2. Ծուկայավարումը	4-11
4.3. Տեխնոլոգիայի կատարելագործումը	4-19
(1) Որակի բարելավումը	4-19
(2) Տեխնոլոգիայի կատարելագործումը	4-22
(3) Նոր ապրանքների մշակումը	4-23

4.4. Չեղարկությունում մարդկային ռեսուրսների զարգացումը	4-27
(1) Կազմակերպական կողմը	4-27
(2) Անհատական կողմը	4-31
(3) Կառավարման համակարգերը և մարդկային ռեսուրսների կառավարումը.....	4-33
4.5. Անհապաղ միջոցառումների իրականացումը.....	4-36
(1) Կարճա-/միջնա-/երկարաժամկետ գործարար պլանների մշակումը.....	4-36
(2) Պլանի կառավարման բոլորաշրջանի ներդրումը	4-37
(3) Պլանի կառավարման հաշվետվությունների պատրաստումը.....	4-37
4.6. Կարճա-/միջնա-/երկարաժամկետ գործարար պլանի կազմումը	4-38
(1) Գործարար պլանի կազմման ենթադրույթները	4-38
(2) Կարճաժամկետ գործարար պլանը.....	4-39
(3) Միջնաժամկետ գործարար պլանը.....	4-41
(4) Երկարաժամկետ գործարար պլանը.....	4-42
5. Քաղաքականությանը վերաբերող առաջարկություններ	
Հայաստանի Կառավարությանը.....	5-1
5.1. Չարգացման պլանի նախադրյալների և անհրաժեշտության ընկալումը.....	5-1
5.1.1. Նախադրյալների ընկալումը	5-1
(1) Չարգացման մտապատկերի մշակակայությունը.....	5-1
(2) Քաղաքականության խնդիրների ընկալումը.....	5-2
(3) Հայաստանի տնտեսության կառուցվածքի ընկալումը	5-5
5.1.2. Պլանի անհրաժեշտությունը	5-7
5.2. Չարգացման միջնաժամկետ պլանի մտապատկերի ստեղծումը	5-9
5.2.1. Չարգացման միջնաժամկետ պլանի մտապատկերը.....	5-9
(1) Պլանավորման նախապայմանները.....	5-9
(2) «ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄՏԱՊԼԱՆԻ-2005» հանձնախմբի խնդիրները	5-11
5.2.2. Ռազմավարությունը և մարտավարությունը.....	5-13
5.2.3. Պլանավորման մեթոդաբանությունը և իրականացումը	5-17
5.2.4. Տարածքային զարգացման քաղաքականությունը	5-19
5.3. Մասնավոր հատվածի զարգացման պլանը	5-23
5.3.1. Չարգացման ռազմավարությունը և մարտավարությունը	5-23
(1) Չարգացման գերակայությունները.....	5-24
(2) Արյունաբերական զարգացման քաղաքականությունը	5-26
(3) Արտահանման խթանման քաղաքականությունը.....	5-30
(4) Սեփականաշնորհման մեթոդաբանության կատարելագործումը.....	5-35
(5) Ներդրումների խթանման քաղաքականությունը	5-38
5.3.2. Կառուցվածքային հենքի բարելավումը և օգտագործումը.....	5-42
(1) Իրավական համակարգը և դատական միջավայրը	5-42
(2) Հարկային խթանները.....	5-44
(3) Գիտնական հատվածի բարեփոխումը	5-50
(4) Հաշվապահությունը և աուդիտը	5-53
(5) Տեխնոլոգիայի զարգացումը և ոլորտի բարելավումը	5-56
(6) Մարդկային ռեսուրսների զարգացումը	5-59
(7) ԳՀԻ-ների վերակազմավորումը և արդյունավետ օգտագործումը	5-62
5.3.3. Ենթակառուցվածքները.....	5-66

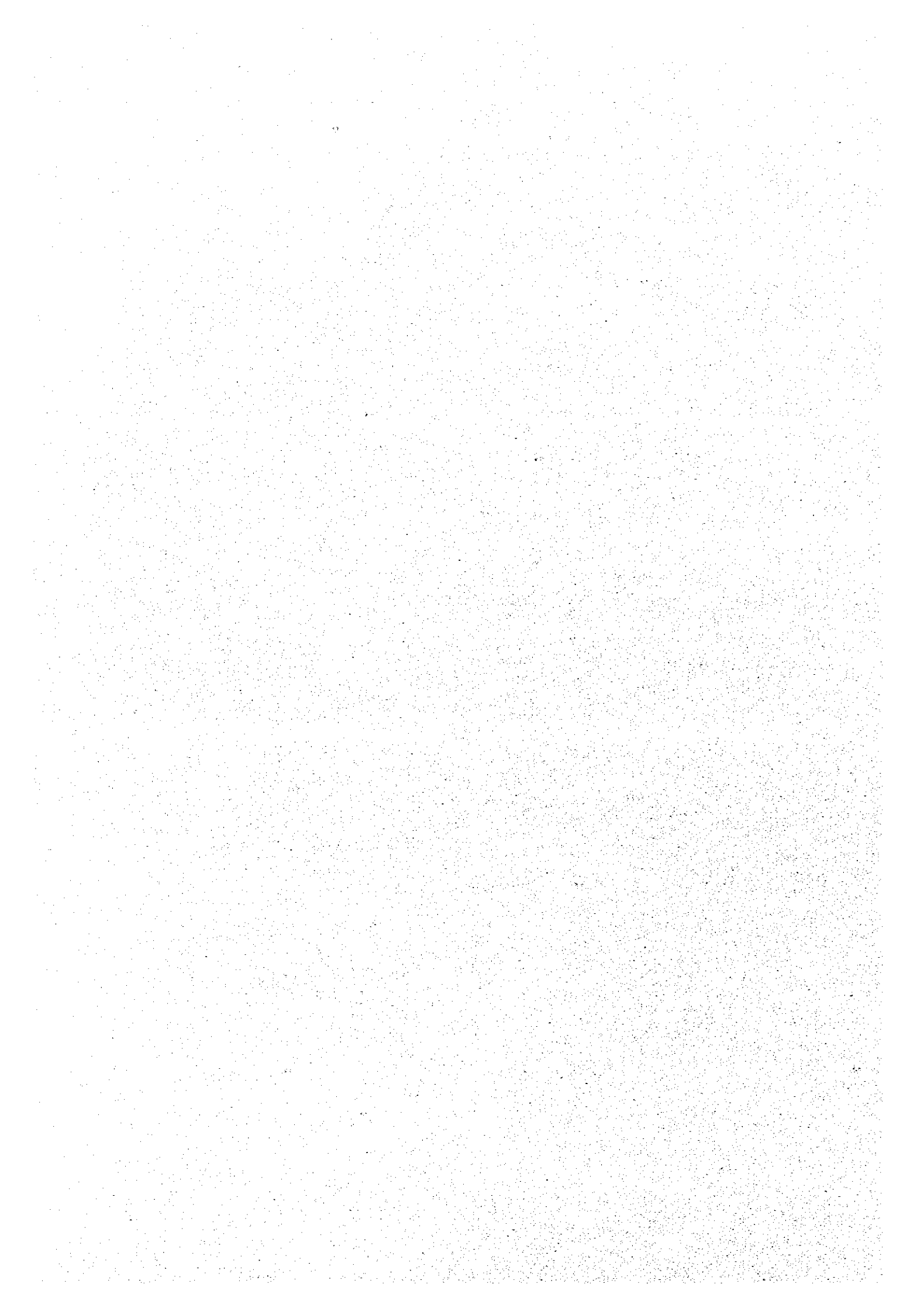
5.4. Չարգացման պլանի իրականացման նպատակով պետական գործակալության և գործարարության աջակցման համակարգերի ստեղծումը.....	5-70
(1) Տնտեսական զարգացման և պլանավորման նախարարության ստեղծումը.....	5-70
(2) Չարգացման հայկական բանկի ստեղծումը.....	5-73
(3) ՓՄՁ-երի ֆինանսական աջակցման համակարգի ստեղծումը.....	5-78
(4) Արտաքին առևտրի սպասարկումն աջակցող համակարգի ստեղծումը.....	5-82
(5) ՋՀԳ-ի ամրապնդումը.....	5-84
(6) ՓՄՁ-երի ռիսկային ձեռնարկների աջակցման կենտրոնը.....	5-88
5.5. Առաջարկություններ իրականացման ծրագրի վերաբերյալ.....	5-89
(1) Տնտեսական զարգացման և պլանավորման նախարարության ստեղծումը.....	5-89
(2) Չարգացման հայկական բանկի ստեղծումը.....	5-89
(3) ՓՄՁ-երի ֆինանսական աջակցման համակարգի ստեղծումը.....	5-89
(4) Արտահանական արդյունաբերության զարգացման նախագծի մշակումը.....	5-89
(5) Արդյունաբերական գոտու ստեղծումը.....	5-90
(6) Գումարավոր մետաղների, այլ բվում՝ պղնձի և մոլիբդենի հանքավայրերի զարգացման և արժեքաբեր շահագործման իրագործելիության նախնական վերլուծության իրականացումը.....	5-90
(7) Մարդահամարի անցկացումը.....	5-90
(8) ՓՄՁ-երի ռիսկային ձեռնարկների աջակցման կենտրոնի ստեղծումը.....	5-91
(9) Զբոսաշրջության զարգացման կենտրոնի ստեղծումը.....	5-91

Երախտագիր

- Հավելված 1 Այցելված անձինք և գրասենյակները
- Հավելված 2 Ձեռնարկության գնահատման թերթիկը
- Հավելված 3 Ձեռնարկությունների գնահատման աղյուսակը (ամփոփագիր)
- Հավելված 4 Ձեռնարկությունների հարցաթերթիկը
- Հավելված 5 Ձեռնարկությունների խոսքը
- Հավելված 6 Մոդելային ձեռնարկության ուրվագիրը («Միրիուս»)
- Հավելված 7 Մոդելային ձեռնարկության ուրվագիրը («Հայ Թիմ»)
- Հավելված 8 Հավաքված փաստաթղթերը

Գլուխ 1

Չեղարկության նախադրյալները և նպատակը

1. Հետազոտության նախադրյալները և նպատակը

1.1 Հետազոտության նախադրյալները և մանրամասները

1991թ. սեպտեմբերի 23-ին անկախություն ձեռք բերելուց ի վեր Հայաստանը, ի հեճուկս քաղաքական, արտաքին, սոցիալական ու տնտեսական բազում բարդությունների, հաջողությամբ իրականացրել է ժողովրդավարության և շուկայական տնտեսության սկզբունքների հաստատմանը կոչված բարեփոխումներ և անհրաժեշտ քայլեր է ձեռնարկել իրավական բարեփոխումների ու պետական ձեռնարկությունների սեփականաշնորհման ասպարեզում: ՆԽՄ-ի փլուզումը բերեց նաև արտադրական կապերի քայքայմանը ԱՊՀ երկրների և Հայաստանի միջև (որը ՆԽՄ-ի օրոք արդյունաբերական զարգացում էր ստանում) և, ի հետևանք իր արտադրանքների կազմալուծման, վերջինս հայտնվեց սոսկալի տնտեսական պայմաններում: Սեփականաշնորհված ձեռնարկություններից շատերը մինչ օրս էլ կա՛ն մատնված են անգործության, կա՛ն էլ գործում են բերի ծանրաբեռնվածությամբ:

Տվյալ իրավիճակում Հայաստանի կառավարությունը, առաջնություն տալով տնտեսության վերականգնման համար անհրաժեշտ օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների և արտահանման խթանմանը, խնդրել էր Ռապոնիայի կառավարությանը՝ կատարելու «Հետազոտություն մասնավոր հատվածի զարգացման մասին»: Ելնելով այս խնդրանքից, Ռապոնիայի միջազգային համագործակցության գործակալությունը 1998թ. փետրվարին Հայաստան առաքեց նախագծերի ընտրության հաստատմամբ զբաղվող մի հետազոտական քիմի, իսկ նույն տարվա հունիսին ժամանեցին նախնական հետազոտական քիմի անդամները և Հայաստանի կառավարության ներկայացուցիչների հետ մեկտեղ համաձայնեցրին հետազոտության աշխատանքների շրջանակը: Մասնավոր հատվածի զարգացման վերաբերյալ սույն հետազոտությունն իրականացվել է համաձայն Հայաստանի կառավարության խնդրանքի և աշխատանքների սահմանված շրջանակի:

1.2 Հետազոտության նպատակը և շրջանակները

Հետազոտությունը ձեռնարկվել է մասնավոր հատվածի խթանման հիմնարար պլան մշակելու և այդ պլանը Հայաստանի կառավարությանը ներկայացնելու նպատակով: Հետազոտական քիմը մանրամասնորեն հետազոտել է այն առաջնային ենթահատվածները՝ էլեկտրատեխնիկա/էլեկտրոնիկա, մեքենաշինություն և քիմիական (սկզբունքորեն՝

ղեկագործական) արդյունաբերություն, որոնք սահմանվել էին Ռասայոնիայի միջազգային համագործակցության գործակալության և Ջարգացման հայկական գործակալության (ՋՀԳ) միջև 1998թ. հունիսի 22-ին համաձայնեցված «աշխատանքների շրջանակով»:
Հետազոտության ողջ ընթացքում հետազոտական քիմը նաև ջանացել է տեղի գործընկերոջը և համապատասխան կառավարական պաշտոնյաներին փոխանցելու հետազոտությանն առնչվող փորձառությունն ու մեթոդական մոտեցումները:

Հետազոտության շրջանակներում ներառված են բազմաթիվ ոլորտներ, ինչպես շարադրված է ստորև.

(1) Մասնավոր հատվածի զարգացման քաղաքականության և առկա վիճակի քննությունն ու վերլուծությունը

- Ազգային զարգացման սլանդը և այլ ուղղնավարական ու մարտավարական մոտեցումները
- Մասնավոր հատվածի զարգացման սլանդներն ու ծրագրերը
- Օրենքներն ու կարգավորումը
- Մակրոտնտեսությունը
- Մեֆիականաչնորիումը
- Արտաքին առևտուրը, ներդրումները և օժանդակումը
- Ֆինանսական մեխանիզմը
- Հարկման համակարգը
- Կառուցվածքային հենքը և գործարար աջակցությունը
- Մարդկային ռեսուրսների զարգացումը
- Ենթակառուցվածքները

(2) Նպատակային ենթահատվածների առկա իրավիճակի զննումն ու վերլուծությունը

- Նպատակային ենթահատվածների խթանմանն ուղղված կառավարական միջոցառումները
- Նպատակային ենթահատվածների դիրքը Հայաստանի տնտեսությունում
- Միջազգային շուկայի ներկա կացությունը
- Արդյունաբերական տեխնոլոգիան և արտադրական կարողությունը
- Գլխավոր ձեռնարկությունների կատարողականը

(3) Նպատակային ենթահատվածներից բնութագրված մոդելային ձևոճարկությունների մանրագնումը

- Մոդելային ձևոճարկությունների կատարողականը
- Արդյունաբերական տեխնոլոգիան և արտադրական կարողությունը
- Ֆինանսական կացությունը
- Կազմակերպական կառուցվածքը
- Մարդկային ռեսուրսները
- Հիմնական կամ/և հեռանկարային սպրանքների շուկայավարումը
- Կաճառքի խթանումը
- Հումքի ձեռքբերումը

(4) Մասնավոր հատվածի զարգացման հիմնարար պլանի և գործողությունների ծրագրի ձևավորումը

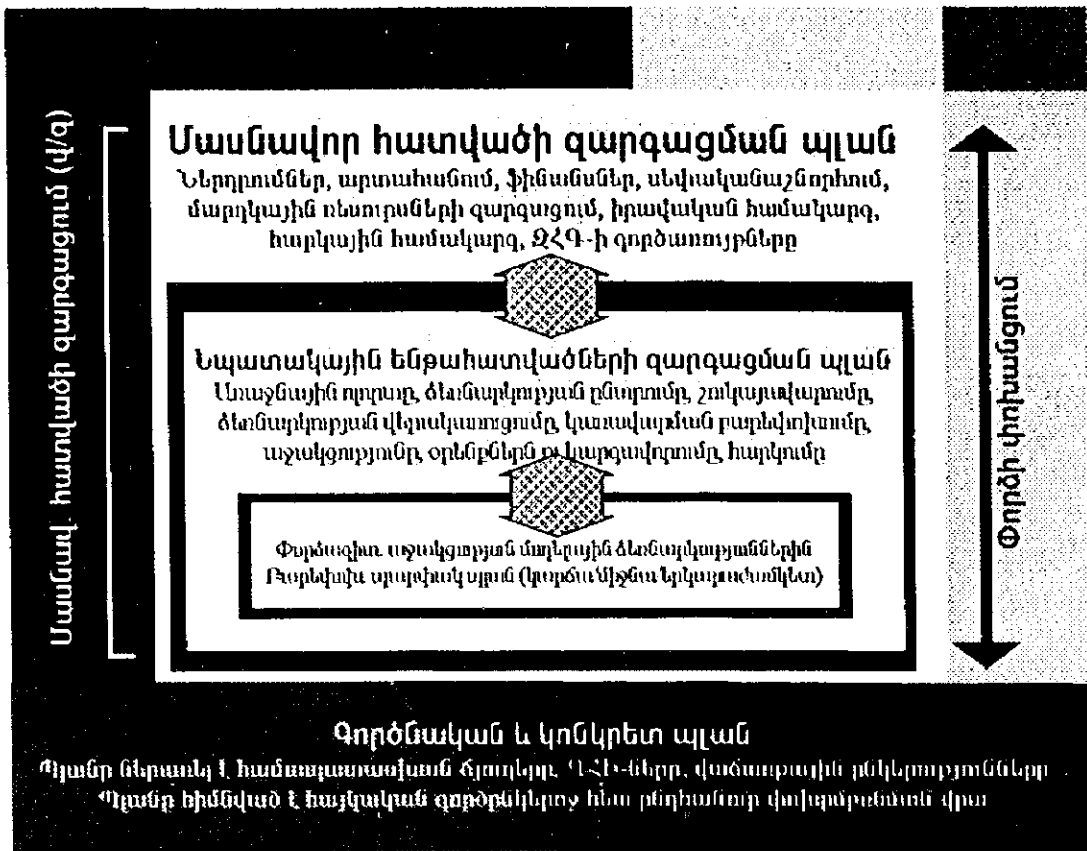
- Գործարար միջավայրի բարելավման միջոցառումները
- Համապատասխան կազմակերպությունների գործառույթը
- Չարգացման սցենարների կամ սխեմաների հայեցակարգը
- Մասնավոր հատվածի զարգացման գործողությունների ծրագիրը

(5) Ըստ հատվածների զարգացման մտապատկերի և գործողությունների ծրագրի ձևավորումը

- Նպատակային ենթահատվածներից յուրաքանչյուրի ապագա զարգացման պլանը
- Նպատակային ենթահատվածներից յուրաքանչյուրի արտադրական կառուցվածքի բարեփոխումների պլանը
- Մոդելային ձևոճարկություններից յուրաքանչյուրի կառավարման սլանը
- Մոդելային ձևոճարկություններից յուրաքանչյուրի փորձագիտական ուղղորդումը

Մույն գնկույցը բաղկացած է միմյանց հետ սերտորեն շտկալված երեք մասերից, այն է՝ մասնավոր հատվածի զարգացման պլանից, նպատակային 3 ենթահատվածների զարգացման պլանից (ներառյալ ընդհանուր վերլուծությունն ու կառավարման ուղեցույցը) և մոդելային ձևոճարկության կառավարման բարելավման պլանից (ներառյալ մանրամասն փորձագիտական խորհրդատվությունը):

Նկ. 1.2.1-ում (տե՛ս հաջորդ Լջին) բերված է հետազոտության սխեմատիկ արսացույցը (ներառյալ փորձի փոխանցումը):

Նկ. 1.2.1 Հայաստանի մասնավոր հատվածի զարգացման մասին հետազոտության հայեցակարգային շրջանակը

1.3 Հետազոտության մեթոդաբանությունը

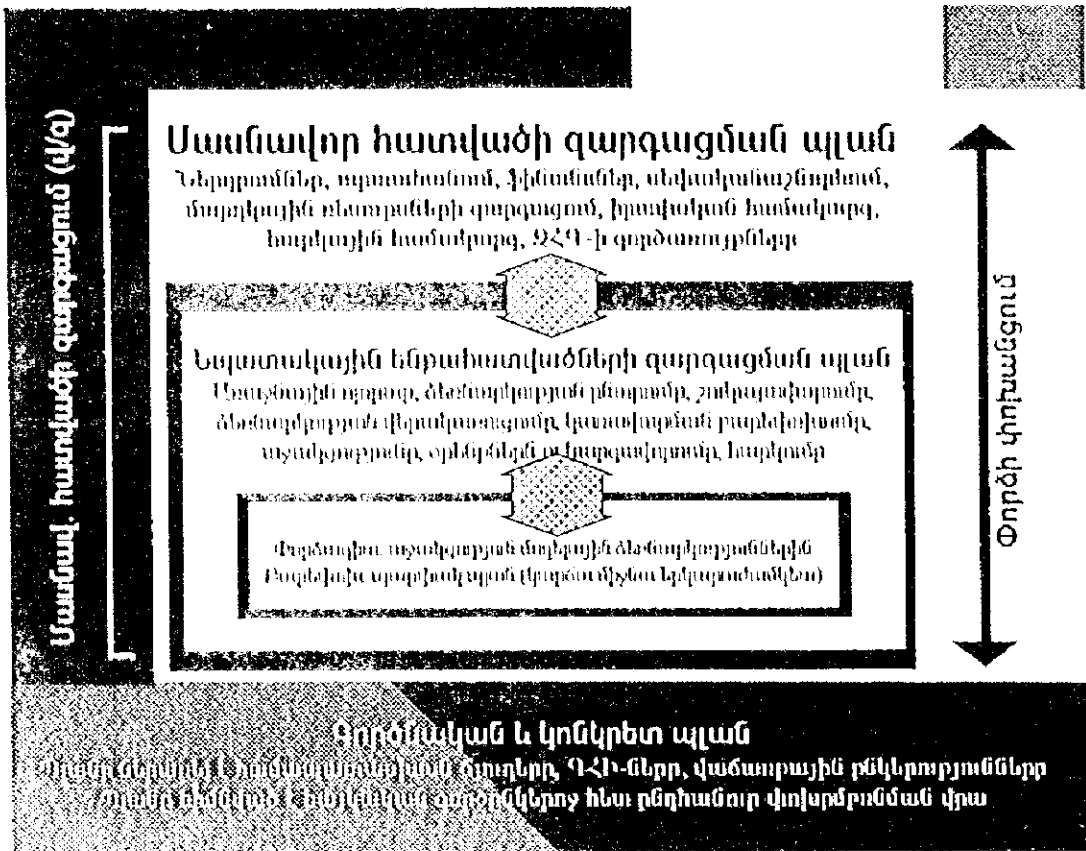
Վերոնշյալ կետ (2)-ում բերված նպատակներին հասնելու համար հետազոտական քիմը ձեռնարկել է դիագրամ 1.2.1-ում սխեմատիկ ձևով տրված հետազոտական աշխատանքները: Չատորոշվել և մակրո մոտեցմամբ վերլուծվել են տնտեսությանը, տնտեսական բաղաբաղանությունը, իրավական համակարգին, հարկային համակարգին, ֆինանսական համակարգին, ֆիզիկական և ոչ ֆիզիկական ենթակառուցվածքներին, ազգագրական միատուններին ու մարդկային ռեսուրսներին վերաբերող մակրո խնդիրները և վեր են հանվել վերջիններիս առաջացումը պայմանավորող արմատական գործոնները:

Մակրո հետազոտությանը զուգահեռ, նպատակային 3 ենթահատվածներում ընդհանուր առմամբ 36 ձեռնարկություն (դրանցից 29-ը նախանշվել էին «աշխատանքների շրջանակով», որոնց հետազոտության ընթացքում ավելացվել էր ևս 7 ձեռնարկություն) ենթարկվել է

ճեպագնման և հարցաբերիկային ուսումնասիրման, իսկ ճեպագնման սրբյունքում ընտրված ձեռնարկությունները դարձել են մանրամասն ստուգարձման առարկա և ստացել օժանդակություն կառավարման ասպարեզում: Այս միկրո մոտեցման միջոցով վեր են հանվել ձեռնարկությունների դիմակայած հիմնահարցերն ու խնդիրները: Արդյունքները հետո ի մի են բերվել և օգտագործվել տվյալ զևկույցը պատրաստելիս:

Քիմիական (դեզագործական) արդյունաբերության հատվածում չգտնվեց մոդելային ձեռնարկությունների համար սահմանված չափանիշներին բավարարող որևէ ձեռնարկություն, և հետագոստական քիմն առաջարկում է քննության առնել «Գեզագործական ամինոպրոունների արտադրության սխեման», որը ենթադրում է երկրում առկա խոստումնալից տեխնոլոգիայի կիրառումը:

Հայաստանի Հանրապետության ուրվագիրը	
(Անկախության օրը՝ սեպտեմբերի 23, 1991թ., նախագահական հանրապետություն, միասուրստ համակարգ (131 տնգում)	
Նախագահ՝ Ռոբերտ Քոչարյան, Վարչապետ՝ Վազգեն Սարգսյան	
1. Տեղադրությունը.	լայնություն՝ 40Ն, երկայնություն՝ 45 Է.
2. Տարածքը.	29800 քառ.կմ (Ճապոնիայի 1/13-րդը, ամենավարքը ՆեաՄ երկրների շարքում)
3. Սահմանակից երկրները.	արևելքում՝ Ադրբեջան, արևմուտքում՝ Թուրքիա, հարավում՝ Իրան, հյուսիսում՝ Վրաստան
4. Մայրաքաղաքը.	Երևան
5. Գլխավոր քաղաքները.	Գյումրի, Վանաձոր
6. Լանդշափտը.	վարելահող՝ 20%, արոտավայր՝ 20%, այլ՝ 60%
7. Կլիման.	լեռնացամաքային կլիմա
8. Պաշտոնական բնակչությունը.	3791,2 հազար (առ 1 հունվարի 1998թ.)
9. Համախառն ներքին արդյունքը.	1885 միլիոն ԱՄՆ դոլար (1998թ.)
10. Անկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ն.	\$497 (1998թ.)

Նկ. 1.2.1 Հայաստանի մասնավոր հատվածի զարգացման մասին հետազոտության հայեցակարգային շրջանակը

1.3 Հետազոտության մեթոդաբանությունը

Վերանշարժ կետ (2)-ում բերված նպատակներին հասնելու համար հետազոտական ընդ ձեռնարկել է դիտարկում 1.2.1-ում սխեմատիկ ձևով արված հետազոտական ուղիատարները: Չատորաշվել է մակրո մոտեցմամբ վերլուծվել են անտեսությամբ, անաստական բազարածիանությունը, իրափական համակարգին, հարկային համակարգին, ֆինանսական համակարգին, ֆիզիկական և ոչ ֆիզիկական ենթակառուցվածքներին, ազգագրական միասուններին ու մարդկային ռեսուրսներին վերաբերող մակրո խնդիրները և վեր են հանվել վերջիններիս առաջագոծը սրայմտնամարդ տրմատական գործունները:

Մակրո հետազոտությանը զուգահեռ, նպատակային 3 ենթահատվածներում րեզիստոր տրմամբ 36 ձեռնարկարյուն (դրանցից 29-ը նախանշվել էին «աշխատունիների շրջանակով», որոնց հետազոտության ընթացքում ավելացվել էր եւ 7 ձեռնարկարյուն) ենթարկվել է

Գլուխ 2

Սոցիալական տնտեսության
պայմանները և խնդիրները

2. Սոցիալական տնտեսության պայմանները և խնդիրները

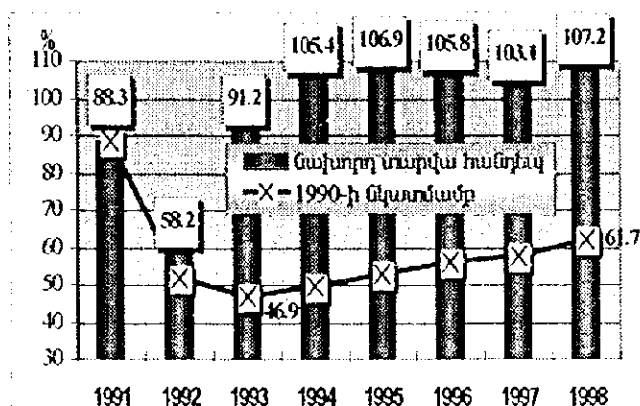
2.1. Սոցիալական տնտեսության պայմանները

- Հայ ժողովուրդը, 1988 – 1994թթ. դիմակայելով աննախադեպ դժվարությունների մի ծանր շրջանի, կարողացել է հասնել հարաբերական մակրոտնտեսական կայունության, թեպետև 1998թ. ՀՆԱ-ն կազմել է 1990-ի մակարդակի 61,7%-ը:
- Վերջին 5 տարիների տնտեսական աճը հիմնականում պայմանավորված է եղել գյուղատնտեսության (գլխավորապես՝ հողագործության) և առևտրի առաջընթացով, մինչդեռ արդյունաբերական հատվածը 1992թ. շեշտակի անկումից ի վեր գտնվում է լճացման վիճակում:
- Հայաստանի ՀՆԱ-ի կառուցվածքը, համաձայն Սիացյալ Ազգերի դասակարգման, 1988-1998թթ. ընթացքում ենթարկվել է կտրուկ փոփոխության, և առաջնային, երկրորդային ու երրորդային արտադրանքների բաժինը կազմել է համապատասխանաբար 33,2%, 27,1% (արդյունաբերությունը՝ 18%) և 39,7%:
- Ֆինանսական դեֆիցիտի և խոշոր առևտրային դեֆիցիտի կրճատման խնդիրը պետք է գտնվի կառավարության ու շահութային կիզակենտրոնում:

2.1.1. Մակրոտնտեսական իրավիճակը

- Հայաստանի համախառն ներքին արդյունքը (ՀՆԱ) 1994թ. մայիսից, երբ Ադրբեջանի նեո ստորագրվեց սրայմանագիր գինադադարի մասին, անընդմեջ առաջընթաց է արձանագրում՝ միջին հաշվով ապահովելով տարեկան 5,6%-ի իրական աճ (տե՛ս նկ. 2.1.1.1):

Կարելի է ասել, որ Հայաստանի այս սահուն տնտեսական վերելքը հանդիսանում է հայկական կառավարության ու ժողովրդի գործադրած միասնական ջանքերի և ԱՄՆ-ի, ՀԲ-ի, նվիրատու երկրների և այլոց բազմաբնույթ ֆինանսական ու փորձագիտական աջակցության համադրման արդյունքը:

(Աղբյուրը՝ Վիճակագրության, պետական ռեզիստրի և վերրուծության նախարարություն)

Նկ. 2.1.1.1 Իրական ՀՆԱ-ի դինամիկան

Անցած 5 տարիներին տնտեսությունը 1993թ. նկատմամբ բնդիանոր առմամբ իրապես աճել է ավելի քան 1,3 անգամ. բայց և այնպես, վերջին տարիների այդ տնտեսական առաջընթացի արդյունքում ՀՆԱ-ն 1998թ. կազմել է 1990-ի մակարդակի բնդամենը 61,7%-ը (տե՛ս նկ. 2.1.1.1):

Հայաստանի ՀՆԱ-ն 1998թ. կազմել է 1885 միլիոն ԱՄՆ դոլար (951900 միլիոն դրամ), իսկ մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ն (ելնելով ազգաբնակչության պաշտոնական քվարանակից)՝ 497 դոլար: Չմայած տեղ գտած փոփոխություններին, Հայաստանի տնտեսական վիճակը շարունակում է մնալ դժվարին:

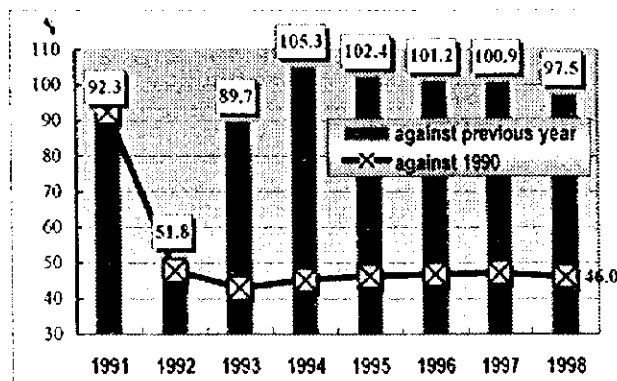
1994թ. սկիզբ առած տնտեսական աճը հիմնականում պայմանավորված է եղել գյուղատնտեսության և առևտրի զարգացմամբ:

- Արդյունաբերական հատվածը դեռևս գտնվում է լճացման վիճակում:

Հայաստանի արդյունաբերական արտադրությունն այդպես էլ չի վերականգնվել մինչ 1993թ. տեղի ունեցած խիստ անկումից հետո, ինչպես ցույց է տրված նկ. 2.1.1.2-ում:

Արտահանումը Ռուսաստան 1998թ. օգոստոսից սկսած նվազում է, և այդ երկրի տնտեսական ճգնաժամն արտադրության մի նոր անկման պատճառ է դարձել, քանի որ հայկական ձեռնարկությունները չունեն փոխարինող շուկաներ:

Արդյունաբերական արտադրանքը (ներառյալ էլեկտրաէներգիան) 1998թ. համարժեք էր 1990թ. մակարդակի 46%-ին և 1988-ի՝ 38,7%-ին: Հսկա պետական ձեռնարկություններից և սեփականաշնորհված երբեմնի առանցքային ձեռնարկություններից շատերը ներկայումս կան մատնված են անգործության, կան էլ գործում են բերի ծանրաբեռնվածությամբ, և դրանց զգալի մասը չունի վերականգնման որևէ հեռանկար:

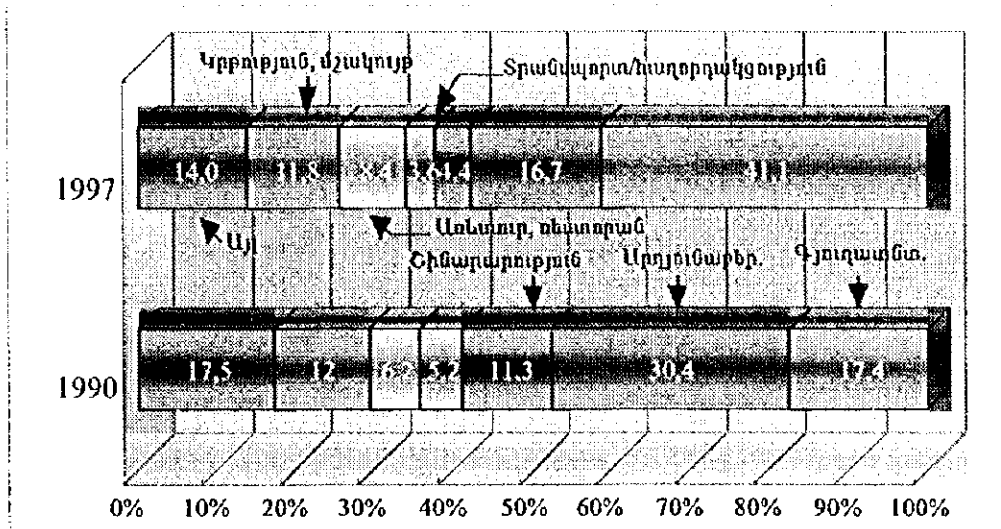

(Աղբյուրը՝ Վիճակագրության, պետական ռեգիստրի և վերլուծության նախարարություն)

Նկ. 2.1.1.2 Արդյունաբերական արտադրանքի դինամիկան

- ՀՆԱ-ի կառուցվածքն ըստ տնտեսության հատվածների 1990թ. ի վեր ենթարկվել է էական փոփոխությունների (տե՛ս հաջորդ էջում զետեղված նկար 2.1.1.3-ը): Ինչպես երևում է դիագրամից, առաջնային արտադրանքի (գյուղատնտեսություն / անտառային տնտեսություն / ձկնորսություն – Հայաստանի պարագային, ըստ էության, միայն գյուղատնտեսություն) բաժինը երկրի ՀՆԱ-ում աճել է ավելի քան 2,6 անգամ՝ 1990-ի 12,5%-ից 1998թ. հասնելով 33,2%-ի: Սխեմայն ժամանակ, երկրորդային արտադրանքի

(արդյունաբերություն, շինարարություն) բաժինը մոտ կիսով չափ կլուճառվել է՝ 62,5%-ի փոխարեն կազմելով 32,5%:

(Աղբյուրը՝ նույնը, ինչ նկ. 2.1.1.1-ի դեպքում)

Նկ. 2.1.1.3 ՀՆԱ-ում առանձին հատվածների բաժնեմասի փոփոխությունը

Արդյունաբերական արտադրանքը 1998թ. կազմել է 260,1 միլիարդ դրամ (515 միլիոն ԱՄՆ դոլար, փոխարկած ըստ միջին տարեկան ստանդարտ փոխարժեքի՝ 1 ԱՄՆ դոլար = 504,87 դրամ), այսինքն՝ ՀՆԱ-ի 23,4%-ը:

Գյուղատնտեսական արտադրանքը նույն տարում անցած տարվա համեմատ աճել է 13,1%-ով՝ հիմնականում շնորհիվ բարենպաստ եղանակով պայմանավորված լավ բերքի, և 1998թ. կազմել է 402,1 միլիարդ դրամ (796 միլիոն ԱՄՆ դոլար) կամ ՀՆԱ-ի 33,2%-ը: 1993թ. սկսած գյուղատնտեսությունը Հայաստանի ՀՆԱ-ի կառուցվածքում ունի ամենամեծ բաժինը:

Երրորդային արտադրանքների բաժինը 25%-ից հասել է 34,3%-ի՝ ի արդյունք առևտրային ու ռեստորանային գործունեության և այլնի ընդլայնման:

1988թ. ի վեր տարբեր պատմական դժվարությունների ճաշակած Հայաստանում տնտեսությունն արագորեն շրջվել է գյուղատնտեսության և առևտրի կողմը՝ ի հետևանք արդյունաբերության համարյա րե լիակատար քայքայման:

340 միլիոն ԱՄՆ դոլար կազմող համախառն արդյունաբերական արտադրանքը (չհաշված էլեկտրաէներգիան) համարժեք է շուրջ 600 աշխատող ունեցող ճապոնական միջին չափերի հաստոցաշինական ձեռնարկության արտադրանքին, և վերոնշյալ ցուցանիշները վկայում են այն մասին, որ ներկա Հայաստանը նախկին արդյունաբերական երկրից վեր է ածվել ցածր արտադրողականությանը գյուղատնտեսական երկրի:

- Հայաստանն ԱՊՀ երկրներից առավելագույնս ենթարկվեց գերադաճի ազդեցությանը:

Սպառողական գների համաթիվը (ՍԳՀ) 5 տարում՝ 1990-ից մինչև 1995թ. աճեց 41800 անգամ, իսկ արտադրական գների համաթիվը (ԱԳՀ)՝ 31244 անգամ. 1998թ. ՍԳՀ-ը կազմեց 108,45%, ե ԱԳՀ-ը՝ 113,4%, չնայած Ռուսաստանի տնտեսական ճգնաժամին:

Աղյուսակ 2.1.1.1 ՍԳՀ-ի և ԱԳՀ-ի դինամիկան (միավորը՝ անգամ)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
ՍԳՀ	2,2	10,5	9,9	48,1	3,8	1,22	1,19	1,084
1990թ. նկատմամբ	2,2	23	229	11000	41800	50996	60685	65782
ԱԳՀ	2,2	10,5	9,9	50,6	2,7	1,19	1,14	1,134
1990թ. նկատմամբ	2,2	23	229	11572	31244	37180	42385	48064

(Աղբյուրը՝ Վիճակագրության, պետական ռեզիստրի և վերլուծության նախարարություն)

- Ինչ վերաբերում է 1998թ. ֆինանսական բյուջեին, ապա եկամուտների կազմել են 165 միլիարդ, իսկ ծախսերը՝ 205,2 միլիարդ դրամ, գոյացնելով 40,2 միլիարդ դրամի (79 միլիոն ԱՄՆ դոլարի) ֆինանսական դեֆիցիտ, թեպետև Հայաստանը ԱՄՀ-ի ուղենշմամբ իրականացնում էր միանգամայն կոշտ բյուջետային քաղաքականություն:

Հայաստանի ֆինանսական դեֆիցիտը 1998թ. արտահայտվում էր եկամուտների նկատմամբ 24,3% պակասորդով, ինչը համապատասխանում էր ՀՆԱ-ի 4,2%-ին: Ի նկատի առնելով պետական բյուջեի չափը և հարկային եկամուտների ապագա նշանակալի աճի շնորհիվ դեֆիցիտը վերացնելու խիստ սահմանափակ հնարավորությունը, ֆինանսական դեֆիցիտի այս գումարը Հայաստանի նման երկրի համար պետք է համարել հսկայական:

Բյուջեի պակասորդը ծածկելու նպատակով կառավարությունը 1997թ. բողոքկում էր զանազան պետական կարճաժամկետ պարտատոմսեր (ՊՎՊ)՝ 1-ից 12 ամիս տևողությամբ և տարեկան 31,5-81,2% եկամտաբերությամբ (միջին տարեկան եկամտաբերությունը եղել է 53,3%): Թողարկման ամսական ծավալը տատանվել է 1-ից մինչև 4,5 միլիարդ դրամի սահմաններում, իսկ տարեկան գումարը կազմել է 37,2 միլիարդ: ՊՎՊ-երի բողոքկումը շարունակվել է նաև 1998թ.՝ 31,5-63,9% տարեկան եկամտաբերությամբ (միջին եկամտաբերությունը հունվար-սեպտեմբեր ժամանակահատվածի համար կազմել է 44,5%):

Բարձր եկամտաբերություն ունեցող այս սլարտատոմսերի բողոքկման հետևանքով ֆինանսական դեֆիցիտն ամեն տարի մեծանում է շուրջ 20 միլիոն ԱՄՆ դոլարով:

Ֆինանսական դեֆիցիտի շեշտակի կրճատումը պետք է հանդիսանա Հայաստանի կառավարության սուսցնահերթ խնդիրը:

- Հայաստանի ընթացիկ հաշվի հաշվեկշիռը վկայում է մնայուն կառուցվածքային դեֆիցիտի մասին, որի պատճառը առևտրի հաշվեկշռի հսկայական դեֆիցիտն է:

Առևտրի հաշվեկշիռը 1995~1998թթ. բերվում է աղյուսակ 2.1.1.2-ում:

Աղյուսակ 2.1.1.2 Հայաստանի առևտրի հաշվեկշիռը (միլիոն ԱՄՆ դոլար)

	1995		1996		1997		1998	
	Ընդամ.	(ԱՊՀ)	Ընդամ.	(ԱՊՀ)	Ընդամ.	(ԱՊՀ)	Ընդամ.	(ԱՊՀ)
Արտահանում	271	170	290	128	233	95	223,4	85,1
Ներմուծում	674	334	856	278	893	300	895,7	221,2
Հաշվեկշիռը	-403	-164	-566	-150	-660	-205	-672,3	-136,1

(Աղբյուրը՝ ճույնը, ինչ աղյուսակ 2.1.1.1-ի դեպքում)

Ինչպես երևում է աղյուսակից, Հայաստանն առևտրի մեծ դեֆիցիտ ունի ինչպես ո՛չ ԱՊՀ, այնպես էլ ԱՊՀ անդամ երկրների հետ: Առևտրի հաշվեկշռի դեֆիցիտի մեծությունը 1998թ. (672,3 միլիոն ԱՄՆ դոլար) համապատասխանում էր Հայաստանի ՀՆԱ-ի 35,7%-ին: Սա վերջնական դեֆիցիտ է, երբ նկատի ունենանք Հայաստանի տնտեսության չափը:

Անցած տարվա աշնանից ի վեր դեպի ԱՊՀ երկրներ արտահանման անընդմեջ նվազումը կապվում է Ռուսաստանում տնտեսական ճգնաժամի հետ, սակայն այն հիմնականում պայմանավորված է նրանով, որ որակի, զնի և/կամ ատարման առումով հայկական սպարանքերը միջազգայնորեն մրցունակ չեն:

Պետք է մատնանշել, որ Հայաստանի տնտեսության վերակառուցման սնունդը ինչ առևտրի հաշվեկշռի բարելավումը, ֆինանսական դեֆիցիտի կրճատման հետ մեկտեղ, հանդիսանում է խոշորագույն հիմնահարցերից մեկը:

Առևտրի հաշվեկշռի մշտական դեֆիցիտը կազմում է ընթացիկ հաշվի հաշվեկշռի դեֆիցիտի գլխավոր պատճառը, իսկ արտաքին փոխառություններն ուղղվում են ծածկելու Հայաստանի միջազգային վճարումների հաշվեկշիռը:

- Ի հետևանք, արտաքին պարտքի մնացորդը 1998թ. վերջին հասել է 801 միլիոն ԱՄՆ դոլարի, ինչը համապատասխանում է ՀՆԱ-ի 43%-ին: 1999թ. ևս գոյություն չունի արտաքին պարտքը նվազեցնելու որևէ իրական հեռանկար:

- Համախառն միջազգային պահուստը 1998թ. վերջին կազմել է 309 միլիոն ԱՄՆ դոլար, անցած տարվա համեմատ աճելով 18 միլիոնով և առաջին անգամ հատելով 300 միլիոն ԱՄՆ դոլարի սահմանը: Սակայն, պաշտոնական միջազգային գուտ պահուստը՝ գոմար, որը հաշվարկվում է որպես համախառն միջազգային պահուստի և վճարման ենթակա պարտքերի տարբերություն՝ եղել է 99,5 միլիոն ԱՄՆ դոլար:

- Հայաստանն իր սեփական արժույթը՝ դրամը ներ է դրել 1993թ. նոյեմբերին:

Դրամի փոխարժեքը ԱՄՆ դոլարի նկատմամբ բնութագրվում է հարաբերական կայունությամբ: Ռուսական ուրվիկն 1998թ. արժուրսվարկային ճգնաժամից հետո կորցրել է իր արժեքի մոտ երեք քառորդը, այնինչ դրամի փոխարժեքը դեռ հեռու է նման անկումից:

Հայաստանի Կենտրոնական բանկը կարևոր դեր է խաղում վերջին տարիներին երկրում արժույթի համեմատական կայունություն ապահովելու գործում, մասնավորապես՝ խիստ հսկողության տակ սրահելով դրամական զանգվածը:

Դրամի փոխարժեքի կայունությունը բացատրող մեկ այլ պատճառ կարող է լինել Ռուսաստանում, ԱՄՆ-ում, Եվրոպայում և այլուր բնակվող հայերի դրամական փոխանցումների շնորհիվ ԱՄՆ դոլարների անընդմեջ հոսքը հայկական շուկա (տարեկան մոտավորապես 150-200 միլիոն), ինչպես նաև դոլարի լայն և ընդգրկուն տարածումը Հայաստանի տնտեսությունում: Ի դեպ, Ռուսաստանից դրամական փոխանցումների ծավալը 1999թ. սկսած Լաևանորեն նվազել է:

Շրջանառության մեջ դրամական բաղադրիչները երկու տարվա ընթացքում, 1996թ. սեպտեմբերից մինչև 1998թ. վերջերը, աճել են ընդամենը 20%-ով՝ 30,3 միլիարդ դրամից հասնելով 36,4 միլիարդի:

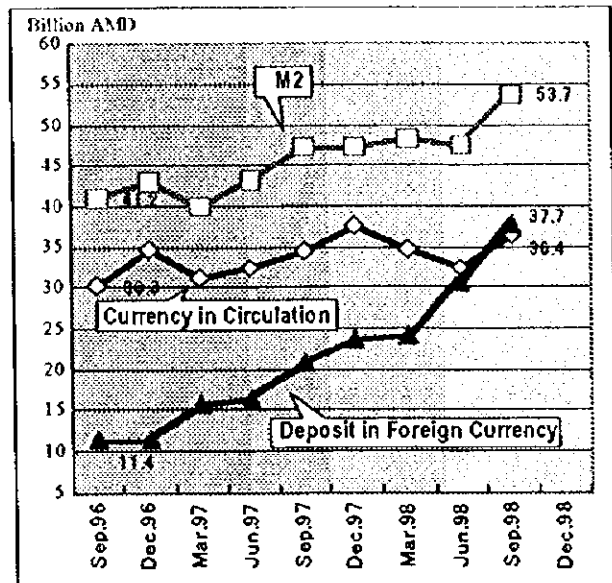
Դրամական զանգվածի խիստ վերահսկողությունը, որ իրականացվում է Կենտրոնական բանկի կողմից, իր դրական ներգործությունն է ունեցել գների կայունացման վրա:

Վերը նշված ժամանակահատվածում M2-ը (Փ2-ը՝ լայնիմաստ փողը) մշտապես ավելացել է, և 1998թ. սեպտեմբերին այն առաջին անգամ հասեց ԱՄՆ 100 միլիոն դոլարի սահմանը՝ հասնելով 53,7 միլիարդ դրամի (106 միլիոն դոլար):

M2-ի նշված ավելացման հիմնական պատճառը եղել է ԱՄՆ դոլարով ավանդույթների 3,2 անգամ աճը:

ԱՄՆ դոլարով ավանդույթների մնացորդը 1998թ. սեպտեմբերի վերջին կազմել է 75 միլիոն:

Քաջ հայտնի փաստ է, որ տնտեսիկն տնտեսություններում առկա է կանխիկ ԱՄՆ դոլարների զգալի պաշար, որը նրանք չեն վատահում ֆինանսական

(Աղբյուրը՝ պատրաստված է ԿԲ-ի տվյալների հիման վրա)

Նկ. 2.1.1.4 Դրամական բաղադրիչները և M2-ը

հաստատություններին, և որ բնակարանային

գործարքները 100%-ով կատարվում են ԱՄՆ դոլարով:

Վերոշարադրյալը վկայում է հայկական տնտեսության որոշակի դրսևացման մասին:

- **Գործազուրկների թիվը** 1998թ. դեկտեմբերի վերջին կազմել է 139,1 հազար, իսկ **գործազրկության պաշտոնական մակարդակը՝ 9,3%**, ինչը 3,2 կետով փոքր է անցած տարվա նույն ժամանակահատվածի ցուցանիշից: Այդ թիվը 1999թ. ապրիլի 1-ին հասել է 159,7 հազարի, իսկ պաշտոնական **գործազրկության մակարդակը՝ 10,5%-ի**, այսինքն աճել է 1,2 կետով:

Գործազրկության ամենաբարձր մակարդակ ունեցող մարզերն են Շիրակը (20,6%) և Լոռին (14,7%)՝ երկրաշարժի գոտում, և Սյունիքը՝ Հայաստանի հարավում: Այս մարզերում աշխատունակ բնակչության տեսակարար կշիռը (տնտեսապես ակտիվ բնակչության 65-68%-ը) ի սկզբանե գնահատված է եղել երկրի միջինից ցածր: Հետևաբար, իրապես գործազուրկների թիվը և գործազրկության մակարդակն այստեղ պետք է որ միանգամայն ավելի բարձր լինեն, քան հետևում է պաշտոնական տվյալներից:

- Ազգային եկամուտը 1998թ. նախորդ տարվա համեմատ աճել է 7,7%-ով, և տնային տնտեսության միջին ամսական եկամուտը կազմել է մեկ ընտանիքի հաշվով 55094 դրամ (109 ԱՄՆ դոլար): Համաձայն Վիճակագրության նախարարության կողմից 1000 ընտանիքների՝ որպես **տնային տնտեսություն** ունեցած **եկամուտների** ուսումնասիրման ճանապարհով ձեռք բերված տվյալների, աշխատավարձից եկամուտը կազմում է համախառն եկամտի միայն 1/4-1/5 մասը (նապոյնիայում համախառն եկամուտը 94%-ով բաղկացած է աշխատավարձից), իսկ տրանսֆերտից զոչացող եկամուտը համարյա թե համարժեք է աշխատավարձին: Սա նշանակում է, որ մարդիկ ապրուստ են առեղծում՝ աշխատավարձային եկամտի սրկաստորդը ծածկելով զանազան այլ միջոցներով, ինչպիսիք են արտասահմանից դրամական փոխանցումները, սեփական գույքի վաճառքը և այլն: Սա միանգամայն բնութագրական երևույթ է Հայաստանի համար:

- **Սեփականաշնորհումը** Հայաստանում ընդհանուր առմամբ հաջող է իրականացվել:

Սեփականաշնորհումը գյուղատնտեսական հատվածում վազ է սկսվել, և արդեն իսկ սեփականաշնորհված է գյուղատնտեսական հոգատարածքի ավելի քան 95%-ը:

Սեփականաշնորհվել է 1875 պետական ձեռնարկություն, հիմնականում՝ արդյունաբերական հատվածում: Սեփականաշնորհման առաջընթացը 1999թ. հունվարի 1-ի դրությամբ բերված է աղյուսակ 2.1.1.3-ում: Ինչպես ցույց է տրված աղյուսակում, 1460 ձեռնարկությունների 70%-ը սեփականաշնորհվել է հավաստագրերով (վաուչերներով):

7 ձեռնարկություններ վաճառվել են օտարերկրյա ընկերություններին, այդ թվում «Ալմենտեյ»-ը (հունական OTE ընկերությանը), Երևանի կոնյակի գործարանը

(Ֆրանսիական Pernot-Ricard ընկերությանը), «Արմենիա» հյուրանոցը, «ԱՆԻ» հյուրանոցը և 3 այլ պետական ձեռնարկություններ:

Աղյուսակ 2.1.1.3 Ձեռնարկությունների սեփականաշնորհումը առ 01.01.1999թ.

Սեփականաշնորհման ձևը	Ձեռնարկ. քիվը	Սեփակա-նաշնորհ-ված	Այլ		
			Ընթաց-քում	Չախող-ված (1-ին անգամ)	Չախող-ված (3-րդ անգամ)
Բաց բաժնետիրական ընկեր.	1319	1085	29	202	3
Հավաստագրով	1251	1023	29	196	3
Աճուրդով	68	62	0	6	0
Փակ բաժնետիրական ընկեր.	142	129	1	12	0
Վարձակալին զույքի վաճառք	184	178	2	4	0
Աճուրդ	35	16	0	16	3
Մրցույթ	154	45	4	57	48
Միջազգային մրցույթ	18	7	0	11	0
Լուծարում	23	-	-	-	-
ԸՆԴՀԱՆՆԵՐ	1875	1460	36	302	54

- Ներդրումները շինարարությունում 1998թ. կազմել են 75,67 միլիարդ դրամ (մոտ 150 միլիոն ԱՄՆ դոլար), ինչը 17,5%-ով գերազանցում է նախորդ տարվա ցուցանիշը: Դրա 44%-ը, կամ 33,29 միլիարդ դրամ (մոտ 66 միլիոն ԱՄՆ դոլար), ներդրվել է մասնավոր բնակարանաշինության մեջ:

- Բեռնափոխադրումների տարեկան ծավալը 1998թ. կազմել է 13887 հազար տոննա, այսինքն՝ 3%-ով (ըստ տոննա-կմ-ի՝ 5,4%-ով) ավելի, քան անցած տարի: Աղյուսակ 2.1.1.4-ում բերված է բեռնաշրջանառության բաշխումն ըստ փոխադրամիջոցների:

Աղյուսակ 2.1.1.4 Բեռնափոխադրումները 1998թ. (միավորը՝ հազ.տ.)

Փոխադրամիջոցը	1998թ.	1997-ի համեմ. (%)
Բնդիւսնուր բեռնափոխադրումները	13887	103,0
Նրկարույի	1731	117,6
Ավտոմեքենա	11087	101,0
Օդանավ	19	71,3
Խողովակաշար	1050	103,8

(Աղբյուրը՝ նույնը, ինչ աղյուսակ 2.1.1.1-ի դեպքում)

Ի հետևանք շրջափակման, Հայաստանում բեռնափոխադրումների 80%-ը կատարվում է ճանապարհային փոխադրամիջոցներով: Միևնույն ժամանակ, երկարուղային փոխադրումները 1998թ. ավելացել են, մինչդեռ օդային փոխադրումները մեծ անկում են ապրել:

2.1.2 Արդյունաբերական հատվածի պայմանները

(1) Ընդհանրագիրը

Ինչպես ցույց է տրվել 2.1.1-ում՝ մակրոտնտեսության ընդհանրագրում, 1990թ. արդյունաբերական հատվածին բաժին էր բնկնում Հայաստանի ՀՆԱ-ի 44,5%-ը, սակայն 1998-ին այս քիվը նվազել է մինչև 23,4% (լատ արտադրանքի արժեքի՝ 27,3%): Մանրագնին դիտարկումն ի հայտ է բերում, որ երևի արտադրանքի հանրագումարային արժեքը 1998թ. ընդունվի հավասար 100-ի, ապա էլեկտրաէներգիան կկազմի 34, Գյուղատնտեսության նախարարության իրավասությանը պատկանող ձեռնարկությունների արտադրանքի բաժինը՝ 10,9, այլ խմբերինը՝ 1,4, ենթակայության և արտադրական մանրամասների առումով ամորոշ ձեռնարկությունների բաժինը՝ 34, իսկ Արդյունաբերության և առևտրի նախարարության համակարգի ձեռնարկությունների արտադրանքի բաժինը կկազմի միայն 19,7:

Աղյուսակ 2.1.2.1 Արդյունաբերական արտադրության ընդհանրագիրը (ճննդրամ)

	1997	1998			1998/1997
	Արտա- դրանքը	Արտա- դրանքը	Արտ-քի հանդեպ	ՀՆԱ-ի հանդեպ	
1) Բոլոր ճյուղերը	266806	260136	100%	27,3%	97,5%
2) Ընդամ.՝ հանած էներգետիկան	178466	171707	66,0%	18,0%	96,2%
3) Ընդամենը 3 ենթահատվածները	19050	14073	5,4%	1,5%	73,9%
Էլեկտրոնիկա և էլեկտրատեխնիկա	8616	5851	2,2%	0,6%	67,9%
Մեքենաշինություն	2954	2466	0,9%	0,3%	82,0%
Քիմիա/բիոտեխնոլոգիա	7480	5757	2,2%	0,6%	75,6%
4) Ընդամ. այլ ենթահատվածները	36035	37156	14,3%	3,9%	103,1%
Մետաղաձյակում	9524	15454	5,9%	1,6%	159,4%
Թանկարժեք քարեր/սակեչություն	14581	8521	3,3%	0,9%	57,4%
Թեթև արդյունաբերություն	4053	4667	1,8%	0,5%	113,1%
Շինանյութերի արտադրություն	7419	7991	3,1%	0,8%	105,8%
Այլ	458	523	0,2%	0,1%	114,2%
5) ԱԱՆ ընդամենը (3)+4))	55085	51229	19,7%	5,4%	93,0%
6) Էներգետիկայի նախարարություն	88341	88429	34,0%	9,3%	100,1%
7) Գյուղատնտեսության նախ-բյուր	47909	28267	10,9%	3,0%	59,0%
8) Քաղաքաշինության նախ-բյուր	2213	1762	0,7%	0,2%	79,6%
9) «Հայկուպ»	2976	1896	0,7%	0,2%	63,7%
10) Աճիսյտ (չբազմաձև ոլորտներ)	70282	88553	34,0%	9,3%	126,0%
ԳՆԱ	887966	951900			107,2%

(Գիտություն) 1997թ. արտադր. ցուցանիշները հաշվարկվել են՝ էլեկտրով 98-97-ի բանադրից (Աղբյուրը՝ փնտակագրության, պետական ռեգիստրի և վերլուծության նախարարություն)

Այլ խոսքերով ասած, էլեկտրատեխնիկական և էլեկտրոնային արդյունաբերությունը, մեքենաշինությունը, բիմիական և բիոտեխնոլոգիական արդյունաբերությունը, հանքարդյունաբերությունը, տղամանդների և այլ բանկարժեք բարերի մշակումը, քերև արդյունաբերությունը և շինանյութերի արտադրությունը մեկտեղ ունեն բազմաթիվ ձեռնարկություններ ու գործարաններ, տակայն թողարկում են ինչ-որ խոշոր 51,23 միլիարդ դրամի (101,5 միլիոն ԱՄՆ դոլարի) արտադրանք կամ ՀՆԱ-ի 5,4%-ը: Այսուհանդերձ 2.1.2.1-ում տրված է արդյունաբերական արտադրության բաշխումը:

10) «սահայտ» խմբի մասին կետի ավելացումը պատճառաբանվում է նրանով, որ քեպես արդյունաբերական արտադրանքի հրապարակված ցուցանիշը 260136 միլիոն դրամ (515 միլիոն ԱՄՆ դոլար) է, 2)-ի և 5)-ի հանրագումարային թվերը սույն 171583 միլիոն դրամ (340 միլիոն ԱՄՆ դոլար) են, այսինքն՝ չհաշվառված է մնում 88553 միլիոն դրամի (175 միլիոն ԱՄՆ դոլարի) տարբերությունը (ենթադրվում է, որ գոյություն ունեն արտադրության չզատորոշված տեսակներ):

1) Արտահանմանը կողմնորոշված և ներքին շուկային կողմնորոշված ձեռնարկություններ

Եթե արդյունաբերությունը դասակարգենք արտահանմանը կողմնորոշված և ներքին շուկային կողմնորոշված ձեռնարկությունների, ապա 1998թ. առումով կարելի է առանձնացնել հետևյալ բնորոշ գծերը:

ա/ Արտահանմանը կողմնորոշված ձեռնարկություններ

1998թ. առաքումներն ԱՊՀ երկրներ կազմել են 14946 միլիոն դրամ (30 միլիոն ԱՄՆ դոլար), արտահանումն այլ երկրներ՝ 25506 միլիոն դրամ (50,5 միլիոն ԱՄՆ դոլար), իսկ առաքումները Ռուսաստան շեշտակիորեն նվազել են, կապված օգոստոսին այնտեղ բռնկված արժուրային ու վարկային ճգնաժամի հետ: Ի հետևանք, Վիճակագրության նախարարության կողմից արտադրության վիճակագրության համար որպես տիպօրինակ դիտարկվող 20 խոշոր ձեռնարկությունների արտադրանքի ծավալը 1998թ. նախորդ տարվա համեմատ գրեթե կիսով չափ կրճատվել է՝ 60,1 միլիարդ դրամի (119 միլիոն ԱՄՆ դոլարի) դիմաց կազմելով 31,8 միլիարդ դրամ (63 միլիոն ԱՄՆ դոլար): Այս ձեռնարկությունների արտադրության զգալի մասը, կողմնորոշված լինելով դեպի ռուսական շուկան, ուղղակիորեն ենթարկվել է ռուսական գործընկերների կողմից պայմանագրային պարտականությունների խախտման և կնքված գործարքների սառեցման ազդեցությանը: Սա բացահայտեց ձեռնարկությունների խոցելիությունը, որոնք իրենց արտադրանքի մեծ մասով կախված են անկայուն շուկաներից և չունեն այլընտրանքային շուկաներ:

բ/ Սերջին շուկային կողմնորոշված ձեռնարկություններ

Հիմնական ճյուղերն այս խմբում՝ դասեր սննդարդյունաբերության և տեղական ռեսուրսների մշակման ճյուղերն են: Ի այդպիսի պետության բացառիկ վերահսկողության ներքո գտնվող խոշոր սննդարդյունաբերական համալիրի տրոհմանը բազմաթիվ մասնավոր ձեռնարկությունների և վերջիններիս կողմից հարկային պարտավորությունների հնարավորինս նվազեցման նպատակով սեփական գործունեության մասին քերի տվյալների տրամադրմանը, հնարավոր չի դառնում վիճակագրորեն պարզորոշել արտադրության իրական պատկերը: Օրինակ, հացաբլիտան գործարաններում արտադրության մակարդակն ըստ ամենայնի մեծ անկում չի ապրել, բայց և այնպես վիճակագրությունը, որ հիմնված է ձեռնարկությունների հաշվետվության վրա, ցույց է տալիս արտադրության կրկնակի նվազում: Ինչևէ, խմբի արտադրությունը, որը վիճակագրության տեսակետից անկում է ապրում, ըստ մեր գնահատականի նշանակալի ծավալային փոփոխություն չի կրել: Խոսքը ներառում է նորահայտ արդյունաբերական խմբերի (օրինակ՝ ՄԻԼ-ը), որոնք արագ աճ են ապահովում առևտրային գործունեության և ներմուծմանը փոխարինող արտադրության քննազավառում:

2) Արտադրության միտումներն ըստ ապրանքների

Հաջորդ էշում բերված աղյուսակ 2.1.2.2-ում տրված են արտադրության միտումներն ըստ ամեն մի ենթահատվածի ներկայացուցչական ապրանքատեսակների: Այսուամենայնիվ, քանի որ հայկական վիճակագրությունը չի հրապարակում բոլոր հատվածների տվյալները միասնական ստանդարտների ներքո, պետք է ի նկատի ունենալ որոշ ոլորտներում մանրամասն ծավալային ցուցանիշների բացակայությունը:

Աղյուսակ 2.1.2.2-ը վկայում է էլեկտրատեխնիկայի և էլեկտրոնիկայի տեսական լճացման, ինչպես նաև թեթև արդյունաբերության որոշ առաջընթացի մասին, որտեղ արտադրական սարքավորմանն ու բեռնափոխադրմանը վերաբերող հիմնահարցերն այնքան էլ սուր չեն, որքան հայտարարվում է: Բերված ցուցանիշները հարկ է մեկնաբանել սուսկ որպես նշում ընդհանուր միտումների մասին:

Այսամանդի մշակումը, շնորհիվ «Դե Բիրս»-ի հետ կնքված խանապատասխան պայմանագրի, վերջին տարիներին բուռն ծաղկում էր ապրում: Սակայն, մի շարք հիմնահարցերի (այդ թվում՝ ոլակի հետ կապված խնդիրների) պատճառով այդ պայմանագիրը 1998թ. խզվեց, և արտադրությունն էականորեն կրճատվեց: Կոնյակի արտադրության ծավալը, ի հետևանք դեպի Ռուսաստան արտահանման խիստ նվազման, էս շեշտակի անկում ապրեց:

Աղյուսակ 2.1.2.2 Արդյունաբերական արտադրանքի թողարկումը

	(Միավոր)	1998թ.	1997թ.	98/97(%)	Միավոր
Էլեկտրատեխնիկա/Էլեկտրոնիկա					
Խոշոր էլեկտրամեքենաներ	կոմպլեկտ	16	43	37,2	↘
AC էլեկտրաշարժիչներ	հատ	4465	4955	90,1	↘
Ռեյն	1,000 հատ	470	726	64,7	↘
Ուժային կարել (մինչև 1կվտ)	կմ	1180	705	140,6	↗
Փոքր էլեկտրաշարժիչներ	հատ	2416	4755	50,8	↘
Մեղկ սղոցմատր	ստոմնա	15	22	68,2	↘
Շարժական գեներատոր	հատ	75	48	156,3	↗
Էլեկտրալսմալ	հատ	0	963	-	↘
Փոխարկիչ	հատ	0	16	-	↘
Մեքենաշինություն					
Մետաղահատ հաստոց	կոմպլեկտ	355	529	61,7	↘
Հատուկ նշանակության մեքենա	կոմպլեկտ	90	64	140,6	↗
Ավտոմեքենա	հատ	51	27	188,9	↗
Կենտրոնախույս սլոմալ	հատ	3075	5914	56,8	↘
Քիմիա/Դեղագործություն					
Կաուստիկ սոդա				86,0	↘
Սինթետիկ կաուչուկ				58,2	↘
Դեղագործական արտադրանք				127,5	↗
Ներկեր				50,2	↘
Մետաղամշակում					
Ալյումինի գլանվածք				207,0	↑
Ալյումինի փայտաթիթեղ				67,6	↘
Պղնձի խառնուրդ				135,3	↗
Թեթև արդյունաբերություն					
Բամբակյա գործվածք	1000 մ ²	289	149	193,1	↑
Մետաքսյա գործվածք	“	262	172	152,2	↗
Գորգեր	“	13,9	13,8	100,7	→
Կիսագույքաներ	գույգ	506	473	107,1	↗
Ննջագգեստ	1000 հատ	913,8	422,8	216,1	↑
Բամբակյա մանվածք	ստոմնա	144,8	37,3	388,2	↑
Ժակետներ/կոբրակներ	1000 հատ	1060	488	217,2	↑
Կոշիկ	1000 գույգ	65,4	87,7	74,6	↘
Ջարդարանք	մլն դրամ	3822	2329	121,2	↗
Ադամանդ, թանկարժ. մետաղ և				57,4	↘
Շինանյութեր					
Մակուսկեն խցանիչ				138,0	↗
Կլինկեր (հրակայուն աղյուս)				124,2	↗
Ցեմենտ				105,1	→
Սննդարդյունաբերություն					
Միս և մսամբեք	1000 տոն.	44,8	43,7	102,6	→
Պաղպաղակ	տոմնա	718	423	169,5	↗
Կոնյակ	1000 դլ	252	392	64,4	↘

(Աղբյուրը՝ նույնը, ինչ աղյուսակ 2.1.2.1-ի դեպքում)

Կոչիկի արտադրությունն անցած տարի զգալիորեն նվազել է, բայց շատ մարդիկ պարծանքով նշում են, որ Ռուսաստանում վաճառվող խոտրական կոչիկների մի մասն իրականում հայկական արտադրության է: Կարճ ասած, համեմատական մրցունակություն ունեցող սպառողական ապրանքների արտադրության բնագավառում առկա է մի երևույթ, երբ «երկացող» տնտեսությունում զրանցվող անկումը զուգակցվում է «սավերային» տնտեսությունում իրական աճով:

(2) Նպատակային ենթահատվածների վիճակը

1) Էլեկտրատեխնիկական և էլեկտրոնիկայի արդյունաբերություն

Նախկին ԽՍՀՄ-ում, մինչև 1990թ., Հայաստանի էլեկտրատեխնիկական և էլեկտրոնիկայի ճյուղը կարևոր դեր էր խաղում և մասնագիտացած էր էլեկտրամեքենաների քողարկման, պաշտպանական և տիեզերական համակարգում կիրառվող սարքերի ու համակարգիչների (ներառյալ բաղադրիչները) արտադրման առաջավոր տեխնոլոգիաների բնագավառում: ՆԽՄ-ի փլուզման հետևանքով ճյուղը կորցրեց իր գրավյալ շուկան և տեխնոլոգիապես ետ մնալու հիմնահարցին գումարվեց նաև նյութերի ու դրամական միջոցների արսկար, որը պայմանավորված է արտադրության շարունակական անկմամբ:

Ձեռնարկությունները մեծով մասամբ ունակ չեղան գտնելու արտահանման այլընտրանքային շուկաներ և ստիպված դադարեցրին արտադրությունը. ի հետևանս, որակյալ մասնագետներն ու փորձառու բանվորները հեռացան ձեռնարկություններից: Արտադրական սարքավորումների մեծ մասն արդեն հնացած է:

Որպես ճյուղի վերականգնմանը կոչված հաղթաբույժ՝ «Մարս»-ը, որն ունի ստեղծման օրից գրեթե չօգտագործված ժամանակակից սարքավորում, դրվել էր միջազգային մրցույթով վաճառքի, իսկ Աշտարակի «Տրանզիստոր» գործարանը կարևոր բանակցությունների մեջ էր մտել մի խոշոր օտարերկրյա ընկերության հետ: Նախկին «Մարս»-ն այնուհետև համվել է միջազգային աճուրդից, իսկ «Տրանզիստոր»-ի բանակցություններն առ այսօր չեն եզրափակվել, ինչը խոսում է արդյունաբերության այս հատվածում վերակառուցում իրականացնելու դժվարության մասին:

2) Մեքենաշինական արդյունաբերություն

Մեքենաշինության հիմնական ձեռնարկությունները կառուցվել են Հայաստանի տարածքով մեկ և կոչված են եղել ծավալելու խոշոր սերիական արտադրություն՝ ելնելով ՆԽՄ-ի համընդհանուր ռազմավարական պլանից: Այս ձեռնարկությունների շուրջ ձևավորվում էին գործարանային բաղաբներ, օրինակ՝ Հրազդանը և Վանաձորը:

Հետազոտական բիմի անցկացրած ճեպագնմունքն ի հայտ բերեց, որ հնացած տեխնոլոգիաների, փչացած մեքենաների ու սարքավորման հետ կապված հիմնահարցերի,

սրահսպորտային խնդիրների և վաճառքի հնարությունների պակասի բաղադրամասը բերել է ենթահասարակածի ամբողջական թայթայմանն ու կազմավորմանը: Ըստ ձեռնարկությունների (հատկապես՝ սլեսական), օրինակ՝ «Հրազդանմաշ»-ը, տուժում են հզորությունների բերի օգտագործումից և ընդամին չեն կարողանում գտնել վերականգնման հնարավորություններ:

Այստանենայնիվ, կան նաև ձեռնարկություններ (քեպետև ներկա սլայմաններում դրանք քիչ են), որոնք ժառանգել են մեքենաշինական տեխնոլոգիաներն ու կառավարման տեսությունները և նոր կարիքներ կամ շուկաներ են դառնում պատկան ոլորտներում՝ գարգացնելու համար իրենց ձեռնարկությանը համապատասխան գործունեություն:

3) Քիմիական (ղեղագործական) արդյունաբերություն

Հայաստանի ծանր քիմիական արդյունաբերությունը ՆԽՄ-ի օրոք կազմում էր ճյուղի ուղղահայաց կերպով ինտեգրացված համակարգի բաղկացուցիչ մասը. հումքը ներմուծվում էր Ռուսաստանից, իսկ պատրաստի արտադրանքն առաքվում էր ԽՍՀՄ այլ հանրապետություններ: Երկրում կան ծանր քիմիայի մի քանի ձեռնարկություններ, բայց դրանց միջև եղած միակցման կամ փոխարացման հարաբերությունները խիստ սահմանափակ բնույթ են կրում:

Հայաստանի ծանր քիմիական ձեռնարկությունները կառուցվել են խոշոր սերիական արտադրության համար և ժամանակին մեքենաշորհային դիրք էին վայելում իրենց արտադրանքի շուկայում: Այս հայկական ձեռնարկությունները ՆԽՄ-ի փլուզման արդյունքում դժվարությունների բախվեցին և՛ անհրաժեշտ նյութերի ձեռքբերման, և՛ սեփական արտադրանքի իրացման բնագավառում, ուստի ստիպված եղան ընդհատել արտադրությունը կամ գործել հզորությունների նվազագույն չափով: Գործարաններից շատերը տեղակայված են մայրաքաղաք Երևանի մերձակայքում և նախքան արտադրության վերսկսումն անհրաժեշտ կլինի ձեռք առնել սրտաշան բնասպահայանական միջոցառումներ:

Դեղագործությունը, ինչպես և ծանր քիմիան, ՆԽՄ-ի ժամանակ հանդիսացել է ուղղահայաց կերպով ինտեգրացված կառույցի բաղկացուցիչ մասը: ՆԽՄ-ի փլուզումից հետո շատ դեղագործական ձեռնարկություններ փակվել են: Գիտահետազոտական հաստատությունների շարքում կան որոշ լաբորատորիաներ, որոնք շարունակում են կատարել եզակի հետազոտումներ ու մշակումներ (քեպետ ո՛չ մեծ չափով), և ցանկալի կլիներ, որ դրանք ունենային միջազգայնորեն համագործակցելու հնարավորություն:

ՆԽՄ-ի օրոք GMP-ին (Good Manufacturing Practice - արտադրման պատշաճ կարգ)՝ Առողջապահության միջազգային կազմակերպության կողմից ղեղագործական արտադրության և դեղերի որակի համար սահմանված ստանդարտին հետևելն անհրաժեշտություն չէր, սակայն ներկայումս, ըստ «Դեղերի մասին» նոր օրենքի, ղեղագործական արտադրությունը պետք է համապատասխանի GMP-ի կանոններին:

2.2. Առանցքային տնտեսական խնդիրները

- ➔ Վերջին տարիներին և ներկայումս Հայաստանի դիմակայած տնտեսական փորձություններն ակունք են առնում զանազան պատմական գործոններից:
- ➔ Ըմբռնելով կառավարության, ձեռնարկությունների, տնային տնտեսությունների և տնտեսական միջավայրի տարբեր հիմնահարցերը, մենք պետք է քննության առնենք գլխավոր հիմնահարցերի սկզբունքային պատճառները:
- ➔ Կառավարության ֆինանսական դեֆիցիտի խնդիրը երբեք չի գտնի իր լուծումը, եթե միայն չապահովվի արտադրության, արտահանման և բնակչության եկամուտների աճ:
- ➔ Բարձր եկամտաբերությամբ պետական կարճաժամկետ պարտատոմսերի թողարկումը քերում է ոչ միայն ֆինանսական դեֆիցիտի մեծացմանը, այլև կլանում է առկա սահմանափակ դրամական միջոցները, որոնք նորմալ պայմաններում պետք է վեր ածվեին ներդրումների և վարկերի: Բացի այդ, այն հանգեցնում է շուկայական տոկոսադրույքերի բարձրացմանը և քաջալերում ֆինանսական հաստատությունների անհոգ կառավարումը, դրանով իսկ իր բացասական ազդեցությունը գործելով Հայաստանի տնտեսական վերակառուցման վրա:
- ➔ Արտահանական արդյունաբերության զարգացումը, ներառյալ ներմուծման փոխարինումը, պետք է հանդես գա որպես Հայաստանի տնտեսական հիմնահարցերի մեծ մասի լուծման առանցքային գործոն:

2.2.1 . Առանցքային տնտեսական խնդիրները պայմանավորող գործոնները

Վերջին տարիներին և ներկայումս Հայաստանի դիմակայած տնտեսական փորձություններն ակունք են առնում զանազան պատմական՝ ժամանակագրական գործոններից: Դրանց բնույթը հարկ է նշել կարևորագույն երեքը.

- 1) Սպիտակի 1988թ. երկրաշարժը
- 2) Ադրբեջանի հետ Լեռնային Ղարաբաղի խնդրով առճակատումը 1988-1994թթ.
- 3) ՆԽՍ-ի փլուզումը

- Բազմաթիվ կյանքեր խլած Սպիտակի երկրաշարժի հետևանքով երկրի հյուսիսային տարածքում (Լեռնական-Սպիտակ-Կիրովական) տուժել են 20 քաղաք և 342 սովան ու գյուղ, այդ բնույթի ամբողջովին ավերվել են 58 քաղաք ու գյուղ: Գործարանների ու բնակարանային ֆոնդի, ճանապարհների և սոցիալական այլ ենթակառուցվածքների մեծ մասը շարքից դուրս է եկել:

- Թեպետ առճակատումն Ադրբեջանի հետ՝ դա առճակատում էր Ադրբեջանի և Լեռնային Ղարաբաղի միջև, բայց և այնպես Հայաստանն իրականում ներգրավված էր առճակատման մեջ և, մի քանի հազար հաշվվող կորուստների ու հսկայական ռազմական ծախսերի գնով, իր վրա էր կրում այդ ավելի քան 6 տարի ձգված ստճակատման ողջ ծանրությունն ու

**Աղյուսակ 2.2.1.1 Հիմնական տնտեսական խնդիրները,
դրանց գլխավոր պատճառներն ու հետևանքները**

	Հիմնական խնդիրները	Գլխավոր պատճառները (պատճառ ← . հետևանք →)
Կառավարություն	Ֆինանսական դեֆիցիտ	<ul style="list-style-type: none"> ← Հարկային մուտքերի պակաս ← Չեղարկությունների անբավարար շահութաբերություն/Ցածր աշխատավարձ ← Փոքր վաճառք ← Հարկումից խուսափում/Ատվերային տնտեսություն ← Հարկերի գանձման անարդյունավետ համակարգ/Բարոյական վտանգ ← Վնասաբեր պետական ձեռնարկություններ, բարձր գործազրկություն
	Ընթացիկ հաշվի դեֆիցիտ	<ul style="list-style-type: none"> → Բարձր եկամտաբեր ՊԿՊ-երի թողարկում → Ֆինանսական դեֆիցիտի սաստկացում ← Մեծ առևտրային դեֆիցիտ ← Փոքր արտահանում → Արտաքին պարտքի աճ → Երկրի միջազգային վարկային ռեյթինգի նվազում
Չեղարկություններ	Փոքր վաճառք	<ul style="list-style-type: none"> ← Պահանջարկի կորուստ ԱՊՀ շուկաներում ← Ապրանքների արտադրում առանց հիմնավորված պահանջարկի ← Ապրանքների մրցունակության պակաս ← Թերի որակ/կատարողական ← Շուկայավարման պակաս ← Կառավարման հմտությունների պակաս ← ԱՊՀ երկրներում գնորդների սեղմ պայմանները ← Տրանսպորտային խոչընդոտներ/փոխադրումների բարձր ծախսատարություն
	Դրամի պակաս	<ul style="list-style-type: none"> ← Ցածրարժեք միջնորակ ապրանքների ներմուծում → Փոքր ներքին արտադրություն → Նյութերի ապահովման դժվարություններ ← Փոխադրումների բարձր ծախսատարություն → Ներդրումների պակաս → Տեխնոլոգիայի հնացածություն
Տնային տնտեսություններ	Ցածր եկամուտ	<ul style="list-style-type: none"> ← Չբաղվածության խիստ անկում ← Իրականում սնանկ ձեռնարկություններ ← Ցածր աշխատավարձ ← Ցածր արտադրողականություն/Անարդյունավետ հողագործություն → Գնողունակության պակաս → Փոքր սպառում → Փոքր արտադրություն → Ցածր խնայողունակություն → Ներդրումների համար կապիտալի ձեռավորման պակաս
	Ֆերմերի ցածր արտադրություն	<ul style="list-style-type: none"> → Ֆին. համակարգի նկատմամբ վստահության պակաս → խնայողության ցածր տեմպեր → կապիտալի ձեռավորման պակաս → Չեղարկություններում շրջանառու միջոցների պակասություն ← Ֆինանսական հաստատությունների ապակառավարում ← Վաստակում բարձր եկամտաբեր ՊԿՊ-երից և տրանսֆերտներից → Օտարերկրյա ներդրումների փոքր ներհոսք → Հայրենական կապիտալի արտահոսք

հետևանքները: Այդպիսով անցնող ճանապարհներն ու երկարգծերն անմատչելի էին դարձել, իսկ Թուրքիան փակել էր իր սահմանները, և երկու երկրների կողմից մտցված տնտեսական շրջափակումը խցանել էր Հայաստանի տնտեսությանը գծի մեծ մասը: Հայաստանը, ի հետևանք, դիմակայեց մի խստագույն Լներգետիկ ճգնաժամի: Նշված երկու երկրների կողմից կիրառվող շրջափակումը մինչ օրս էլ շարունակվում է:

- ՆԽՄ-ի փլուզումը և միութենական հանրապետությունների անկախացումը զգալի ներգործություն ունեցավ այդ հանրապետությունների, այդ թվում՝ Ռուսաստանի վրա: Հանրապետություններում տեղակայված շատ հսկա արդյունաբերական ձեռնարկություններ, որոնք կենսայինից վերահսկվող տնտեսության պայմաններում մեծապես ուղղանկարացված էին և գործնապես տնտեսական որևէ հիմքից, ՆԽՄ-ի փլուզման արդյունքում կորցրին իրենց արտադրանքի երբեմնի շուկան:

Կենտրոնական բյուջեից տրամադրվող միջոցների օգնությամբ Հայաստանում 1960 – 1980թթ. արագորեն ընդլայնվեց արդյունաբերական բազան և ստեղծվեցին բարձր տեխնոլոգիական (նախկին ԽՍՀՄ-ի չափանիշներով) ձեռնարկություններ ու ԳՀԻ-ներ: Վերջիններիս մեծ մասը կա՛մ պարապուրդի է մատնված, կա՛մ էլ գործում է բերի հզորությամբ: «Ծավալի նորմա»-յի արտադրական մշակույթի ու տեխնոլոգիայի պայմաններում, որոնք ձևավորվել էին բազում տարիների ընթացքում մի տնտեսական համակարգի ներքո, ուր որպես այդպիսին գոյություն չունեին հաճախորդներ/գեներոներ, սրարգասես բացակայում էր ըստ գնային ու ոչ գնային մրցունակության շուկայի պահանջները բավարարող ասպրանքներ արտադրելու կարողունակությունը:

(1) Կառավարությանը, ձեռնարկություններին, տնային տնտեսություններին և տնտեսական միջավայրին դիմակայող խնդիրները – պատճառներն ու հետևանքները

Վերոնշյալ նախադրյալների ըմբռնումից ելնելով մենք բնության կառնենք հայկական տնտեսությանը դիմակայող հիմնական խնդիրները, դրանց սկզբունքային պատճառներն ու հետևանքները տարբեր՝ կառավարության, ձեռնարկությունների, տնային տնտեսությունների և տնտեսական միջավայրի տեսադաշտերից:

1) Կառավարությանը դիմակայող խնդիրները

Հայաստանի կառավարությունը դիմակայում է շատ խնդիրների, որոնք անհնար է լուծել մեկ հպումով, օրինակ՝ արտաքին հարաբերությունները, տնտեսական խնդիրները և փախստականների հետ կապված խնդիրները: Այստանենայնիվ, պետության տեսական գոյության ու զարգացման առումով կայունագույն և ստաբիլ հրատապ խնդիրները, որոնց

պետք է անդրադառնա և լուծում տա կառավարությունը, դրանք ֆինանսական դեֆիցիտն ու ընթացիկ հաշվի դեֆիցիտն են:

Հարկային մուտքերի ցածր մակարդակը սլայմանավորված է ձեռնարկություններից շահութահարկի մուտքերի և անհատներից եկամտահարկի մուտքերի ցածր մակարդակով: Ձեռնարկությունները գործում են կա՛ն վնասով, կա՛ն էլ նվազագույն շահութաբերությամբ, իսկ անհատները կա՛ն վատասկում են ցածր եկամուտներ, կա՛ն էլ փաստացի գործազուրկ են:

Երկրի տնտեսական նման սոսկալի իրավիճակում ինչպես ձեռնարկությունները, այնպես էլ անհատներն իրենց գոյությունն ապահովելու նպատակով ջանում են խույս տալ եկամուտների հաշվետվությունից կամ սրկաս ցույց տալ դրանց գումարները: Այս սլայմանների ներքո գարգացում է ապրում «ոչ լեզալ հատվածը կամ չգրանցված գործարարությունը» (սույն զեկույցում մենք այդ հատվածները հետախու կկոչենք «Ստվերային տնտեսություն»):

Քանի որ մարդու կյանքը լի է դժվարություններով, ուստի հարկերի հավաքումը միշտ էլ բախվելու է բարոյական ռիսկի հիմնահարցի հետ:

Դեֆիցիտի ֆինանսավորման համար բարձր եկամտաբերությամբ պետական կարճաժամկետ պարտատոմսերի թողարկումը ո՛չ միայն բերում է ֆինանսական դեֆիցիտի հետագու մեծացմանը, այլև խթանում է, որ դրամական սուղ միջոցները մուտք գործեն պետական հատված և ո՛չ թե, ինչը նորմալ կլիներ, ներհոսեն մասնավոր ձեռնարկություններ ներդրումների և վարկերի տեսքով: ԴԿԴ-երի բարձր տոկոսադրույքերն իրենց հերթին առաջ են բերում շուկայական բարձր տոկոսադրույքեր և քաջալերում ֆինանսական հաստատությունների բերի կառավարումը: Այն նաև «թեժ փող» է հրապուրում ու ներգրավում արտասահմանից և խոչընդոտում ֆինանսական հաստատությունների բնականոն զարգացումը:

Ընթացիկ հաշվի դեֆիցիտի պատճառը՝ դա բացառապես այն մեծ դեֆիցիտն է, որ սուկա է արտաքին առևտրում: Առևտրային դեֆիցիտը հետևանք է արտահանման չնչին ծավալային մեծության, ինչը ենթադրել է տալիս, որ միջազգայնորեն մրցունակ ապրանքների արտադրությունը Հայաստանում խիստ սահմանափակ բնույթ է կրում: Ընթացիկ հաշվի դեֆիցիտը տանում է երկրի արտաքին պարտքի մեծացմանը, իսկ դա իր հերթին խարաբում է Հայաստանի տնտեսական վարկանիշն աշխարհում:

2) Ձեռնարկություններին դիմակայող խնդիրները

Ձեռնարկություններին դիմակայող կարևորագույն խնդիրը՝ դա պատվերների բացակայությունն է և վաճառքի փոքր ծավալները: Ինչպես ցույց է տրված աղյուսակ

2.2.1.1-ում, բազմաթիվ գործոնները բաղդատված են մեկը մյուսին, բայց վերջին հաշվով դրանք հանգում են այն բանին, որ չի արտադրվում համաշխարհային շուկայում մրցունակ արտադրանք: Ձեռնարկությունները բախվում են մաս հոմբի կամ արտադրական սարքավորման ձեռքբերման համար միջոցների պակասի լուրջ հիմնահարցի հետ: Վերջինս բարդանում է նրանով, որ ձեռնարկությունները չունեն հարմար, այսինքն՝ արդյունքում շահույթ ապահովող սլայմաններով միջոցներ փոխ ստնելու հնարավորություն:

Դան որոշ ձեռնարկություններ, որոնք միջոցների առկայության դեպքում ի վիճակի կլինեին վերականգնվելու կամ գարգանալու: Միջոցների և ներգրումների պակասը արագացնում է արտադրական սարքավորումների բայրայունն ու հնացումը, որոնք արդեն իսկ բնութագրվում են ցածր որակով/կարողությամբ:

Սակայն, որոշ ձեռնարկատերերի դրսևորում այն հայեցակերպը, րե՝ «Սեր արտադրանքի որակը մեծ համբավ է վայելում ԱՊՀ շուկաներում, և երև միայն փող ունենայինք, իսկայն կկարողանայինք արտադրել, վաճառել ու շահույթ ստանալ», արտացոլում է շուկայական իրականության պարզամիտ ընկալումը և, պետք է սասել, անխոհեմ բյուրրմրոնում է: Այն փաստը, որ միջավայրը հանդուրժում է մնան գաղափարների տեր կառավարիչների առկայությունը, ինքնին խնդիր է:

3) Տնային տնտեսություններին դիմակայող խնդիրները

Անենալուրջ հիմնահարցը, որին բախվում են տնային տնտեսությունները, դա եկամուտների ցածր մակարդակն է: Աշխատանք գտնելու հնարավորությունները խիստ սահմանափակ են, իսկ երև գործ էլ կա, ապա՝ ցածր վարձատրությամբ:

Մարդիկ սուր կերպով են ընկալում այն իրականությունը, որ վաստակած եկամուտն ամենեին էլ չի համապատասխանում իրենց կողմից ապահովվող աշխատանքի և ծառայությունների որակին կամ քանակին:

Տնտեսության երկրորդային հատվածում զբաղվածության հնարավորությունների կտրուկ նվազումը բերել է գյուղատնտեսական աշխատուժի ավելացմանը, ինչն այստեղ հավերժացնում է արտադրողականության ցածր մակարդակը:

Եկամուտների ցածր մակարդակն ի վիճակի չի եղել ընթացք տալու «աճած եկամուտներ → աճած գնողունակություն → աճած արտադրություն → աճած զբաղվածություն» տնտեսական բոլորաշրջանին: Ցածր եկամուտները հանգեցրել են խնայողությունների ցածր մակարդակին և, որպես արդյունք, ներդրումների համար պահանջվող կապիտալ չի ձևավորվել: Ըստ մարդիկ ապրում են վաղվա օրվա հանդեպ վատի սուր նախազգացումներով:

4) Տնտեսական միջավայրին դիմակայող խնդիրները

Տնտեսության շատ ոլորտներում սակա է հավատի ու վստահության պակաս: Իրենց բիզնեսը վարկյա գործարարները կարող են հույս դնել միայն բարեկամների, համերկրացիների և ընկերների վրա:

Տնտեսական «մաֆիան» ունակ է խոր արմատներ ձգելու իշխանության լծակներում, և մերք ընդ մերք երևան են գալիս լուրեր ազդեցիկ քաղաքական գործիչների ու բարձրաստիճան սլաշտոնյաների կողմից բույլ տրված չարաշահումների մասին:

Ֆինանսական հաստատությունների բույլ լինելը և վարկերի բարձր՝ տարեկան 45-60% կազմող սուկուսայությունները գրեթե անհնարին են դարձնում շրջանառու կապիտալի և արտադրական ներդրումների ֆինանսավորումը: Բարձր եկամտաբերությամբ սեփական կարճաժամկետ սլարտատոմները դե ֆակտո վեր են անվել ֆինանսական հաստատություններին արվող դրամական օգնության և բրայցել իրենց բնորոշ ու սլատկան գործով՝ ոյսկ սլարունակող վարկավորման և ներդրումների միջոցով եկամուտներ վաստակելու նրանց ցանկությունը:

Հեշտ չէ, բայց և սլնայես հնարավոր է լուծել վերը՝ 1) - 4) կետերում շարադրված խնդիրները, որոնք դիմակայում են կառավարությանը, ձեռնարկություններին, տնային տնտեսություններին և տնտեսական միջավայրին. սակայն, լուծումն իրագործելու համար, սլար է կատարվեն բոլոր սլո խնդիրներին վերաբերող հետևյալ քայլերը.

- (ա) արտահանական և ներմուծմանը փոխարինող ճյուղերի խթանմանն ուղղված գործնական միջոցառումների իրականացում.
- (բ) բարձր եկամտաբերությամբ ՊԿԿ-երի բուրսրկման շեշտակի կրճատում (հնարավորության դեպքում՝ դադարեցում) և ֆինանսական համակարգի բարեփոխման ձեռնարկում.
- (գ) կառավարության և երկրի հանդես վստահության ձեավորման միջոցառումների իրականացում:

(2) Ֆինանսական դեֆիցիտը

1998թ. բյուջետային եկամուտների ու ծախսերի կատարողականը քիչ է տարբերվել սլանավորված ցուցանիշներից, և տարեկան ֆինանսական դեֆիցիտը կազմել է 40,1 մլիարդ դրամ (79,5 մլիոն ԱՄՆ դոլար): Այլուսակ 2.2.1.2-ում բերված են եկամուտները, ծախսերը, ֆինանսական դեֆիցիտը և համադրումը ՀՆԱ-ի հետ:

Ծախսերի մակարդակը նվազեցվել է սլնրան, որքան գործնականում հնարավոր է:

Համաձայն վիճակագրության, պետական ծառայողի միջին աշխատավարձն ընդամենը 10000 դրամ (20 ԱՄՆ դոլար) է:

Աղյուսակ 2.2.1.2 Պետական բյուջեի եկամուտները, ծախսերը և դեֆիցիտը

	1997	1998
Եկամուտներ (միլիարդ դրամ)	126,1	165,0
(%-ը ՀՆԱ-ի նկատմամբ)	(15,8)	(17,3)
Հարկեր	102,8	130,3
Այլ եկամուտներ՝ բացի հարկերից և նվիրատվություններից	23,2	34,6
Ծախսեր (միլիարդ դրամ)	146,8	205,2
(%-ը ՀՆԱ-ի նկատմամբ)	(18,4)	(21,5)
Դեֆիցիտը (միլիարդ դրամ)	-20,7	-40,1
(%-ը ՀՆԱ-ի նկատմամբ)	(2,6)	(4,2)

(Աղբյուրը՝ Վիճակագրության, պետական ռեզիստրի և վերլուծության նախարարություն)

Պետական ծառայողների քիվը չափազանց մեծ է և կարելի է գնալ կրճատումների օրինակ, կրթության համակարգում հնարավոր և անհրաժեշտ կլիներ կիսով չափ կրճատել դասավանդողների քիվը՝ սկսած սարքավան դպրոցներից և վերջացրած համալսարաններով:

Մակայն, նման կրճատումների արդյունքում ազատվող միջոցները պետք է ուղղվեն ոչ թե պետական ծախսերի հետագա կարգավորմանը, այլ, ավելի շուտ, անբավարար աշխատանքային և ուսուցողական պայմանների բարելավմանը: Պաշտպանության ծախսերը, որոնք կազմում են բյուջեի ավելի քան 20%-ը, կարող են կրճատվել, բայց սա կպահանջի բարելավել հարաբերությունները հարևան երկրների հետ: Դրա համար հարկ կլինի, որ բոլոր կտրվերը, այդ թվում մյուս երկրները, միասնական ջանքեր գործ դնեն, և որոշակի ժամանակ կպահանջվի, մինչև որ հնարավոր դառնա այն իրականացնել:

Պետության ֆինանսական եկամուտներն արդեն համարժեք են ՀՆԱ-ի 17,3%-ին և իրատեսական չէր լինի անկնկալել դրանց հետագա գգալի աճ: Այստեղ միակ հնարավորությունը՝ դա հարկային նոր մուտքերի հավաքագրումն է ստվերային տնտեսությունից: Ռպակտի ստվերային տնտեսությունը, որի ծավալը նշվում է հավասար օրինական տնտեսության 40 – 50%-ին, փոխակերպվի երևացող տնտեսության, երկրի տնտեսությունը պետք է լուրջ վերականգնում ապրի և վերստին ձևոր թերի հանրության վստահությունը: Ինչ խոսք, հարկերի հավաքման եղանակների կատարելագործմամբ կարելի է էականորեն նվազեցնել հարկումից խույս տալու դեպքերը:

1998թ. զանազան հարկային վճարումների գծով գոյացած ասպարեները և առյուծերն ու տուգանքները կազմել են 35,6 միլիարդ դրամ (70,5 միլիոն ԱՄՆ դոլար): Այս գումարը համարժեք էր հարկային մուտքերի ընդհանուր ծավալի 27%-ին, և երե սարսուղանց

Այլուտակ 2.2.1.3 ՊԿՊ-երի տեղաբաշխման ծավալներն ու եկամտաբերությունը (միավորը՝ միլիոն դրամ)

1997	28-օրյա		91-օրյա		182-օրյա		273-օրյա		364-օրյա		Ընդամենը տեղաբաշխ. ՊԿՊ-եր	
	Ս	Ֆ	Գ	Ե	Ը	Թ	Տ	Կ	Ն	Ո		
	Տեղաբաշխ. ծավալը	Խզմո. %	Տեղաբաշխ. ծավալը	Խզմո. %	Տեղաբաշխ. ծավալը	Խզմո. %	Տեղաբաշխ. ծավալը	Խզմո. %	Տեղաբաշխ. ծավալը	Խզմո. %	Մ	
Հուն.	156	46.3	72.2	415.1	Հուն.	481	69.9	336.2	Հուն.	0	0.0	1,252
Փետ.	237	49.8	118.0	76.6	Փետ.	493	80.4	396.4	Փետ.	0	0.0	2,086
Մար.	152	50.1	76.2	71.9	Մար.	940	75.5	709.7	Մար.	750	81.2	3,142
Ապր.	100	49.3	49.3	70.2	Ապր.	1,128	78.7	887.7	Ապր.	0	0.0	2,195
Մայ.	0		0	54.0	Մայ.	1,200	56.5	678.0	Մայ.	400	59.9	3,000
Հուն.	222	42.9	95.2	54.8	Հուն.	525	48.3	253.6	Հուն.	364	57.4	2,811
Հուլ.	150	48.5	72.8	47.8	Հուլ.	600	51.6	309.6	Հուլ.	400	54.4	3,800
Օգո.	0		0	47.8	Օգո.	1,053	50.9	536.0	Օգո.	1,200	50.2	3,523
Սեպ.	0		0	44.7	Սեպ.	1,500	46.5	697.5	Սեպ.	1,200	46.2	4,100
Հոկ.	0		0	37.1	Հոկ.	800	38.3	306.4	Հոկ.	700	38.8	4,470
Նոյ.	500	31.5	157.5	45.9	Նոյ.	831	45.6	378.9	Նոյ.	600	47.0	3,631
Դեկ.	125	28.6	35.8	45.9	Դեկ.	760	48.5	368.6	Դեկ.	1,050	48.7	3,213
Ընդ.	1,642	41.2	676.9	54.5	Ընդ.	10,311	56.8	5,858.6	Ընդ.	6,664	52.5	37,223
Ընդ.-2	1,017	47.6	483.7	59.5	Ընդ.-2	7,920	60.7	4,804.7	Ընդ.-2	4,314	56.4	27,909

1998	28-օրյա		91-օրյա		182-օրյա		273-օրյա		364-օրյա		Ընդամենը տեղաբաշխ. ՊԿՊ-եր	
	Ս	Ֆ	Գ	Ե	Ը	Թ	Տ	Կ	Ն	Ո		
	Տեղաբաշխ. ծավալը	Խզմո. %	Տեղաբաշխ. ծավալը	Խզմո. %	Տեղաբաշխ. ծավալը	Խզմո. %	Տեղաբաշխ. ծավալը	Խզմո. %	Տեղաբաշխ. ծավալը	Խզմո. %	Մ	
Հուն.	0		0.0	49.5	Հուն.	683	50.3	343.5	Հուն.	700	49.8	2,721
Փետ.	0		0.0	53.1	Փետ.	862	54.0	465.5	Փետ.	600	55.8	2,805
Մար.	73	53.7	39.2	59.4	Մար.	1,124	61.2	687.9	Մար.	675	61.9	2,870
Ապր.	100	45.8	45.8	47.7	Ապր.	500	49.5	247.5	Ապր.	900	56.2	3,100
Մայ.	0		0.0	38.8	Մայ.	1,400	40.0	560.0	Մայ.	500	37.9	3,100
Հուն.	0		0.0	34.2	Հուն.	1,100	35.6	391.6	Հուն.	1,000	34.3	3,900
Հուլ.	137	31.5	43.2	36.0	Հուլ.	756	35.6	269.1	Հուլ.	511	45.5	3,800
Օգո.	0		0.0	35.1	Օգո.	1,028	39.9	410.2	Օգո.	1,200	35.4	4,028
Սեպ.	100	37.3	37.3	48.1	Սեպ.	711	43.0	305.7	Սեպ.	412	40.5	1,367
Հոկ.					Հոկ.				Հոկ.			
Նոյ.					Նոյ.				Նոյ.			
Դեկ.					Դեկ.				Դեկ.			
Ընդ.	410	40.4	165.5	42.7	Ընդ.	8,164	45.1	3,681.1	Ընդ.	6,498	45.6	27,691
Ընդ.-2					Ընդ.-2				Ընդ.-2			

Նշումներ. 1) Թվերը կլորացված են տասնորդական կեսի 2-րդ միջով 2) «Ընդ.-2»-ը՝ դա ընդամենն է 1997թ. հունվար-նոյեմբերի ամիսները (Արդյունքը պատրաստված է Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի տվյալների հիման վրա)

հարկատուների ակտիվների կալանման և իրացման միջոցով դրա թեկուզ մեկ երրորդը մուտք արվելը բյուջե, սակայն դա հավասարազոր կլիներ հարկային եկամուտների 9% անի ապահովմանը: Ներկա պայմաններում թերևս լավ տրամբ են այն հնարավոր միջոցառումները, որոնք կարող են բերել պետական եկամուտների ավելացմանը:

Պետական ֆինանսական եկամուտների հարցում լուրջ բարելավումների ու ձեռքբերումների հասնելու համար անհրաժեշտ է ապահովել, որպեսզի զարգացում ապրի մեծ ավելացված արժեք պարունակող ապրանքների արտադրությունը, բնդլայնվեն արտահանման ծավալները և ավելանան մարդկանց եկամուտները:

Ֆինանսական դեֆիցիտի հետ շաղկապված մեկ այլ խնդիր է այդ դեֆիցիտի ծածկման նպատակով բարձր եկամտաբերությամբ պետական կարճաժամկետ պարտատոմսերի խոշորածավալ բաղադրումը, որոնց մարման ժամկետը կազմում է 28 - 364 օր:

Նախորդ էջի աղյուսակ 2.2.1.3-ում բերված են 1997թ. և 1998-ի հունվար-սեպտեմբերին բողարկված ՊԿՊ-երի մանրամասները: ՊԿՊ-երի ծավալը 1997թ. կազմել է 37,22 միլիարդ դրամ, իսկ 1998-ի առաջին 9 ամիսների ընթացքում՝ 27,7 միլիարդ, ինչը համարժեք էր 1997թ. պետական եկամուտների 29,5%-ին և ծախսերի՝ 25,3%-ին:

Աղյուսակ 2.2.1.4 ՊԿՊ-երի դիմաց վճարված տոկոսները (միավորը՝ միլիոն դրամ)

1997 ՊԿՊ	Տեղաբշխ. ծավալը	Միջին եկմու. %	Տոկոսագումարը	(Կշիռը)
28-օրյա	1642	41,2	51,9	676,5
91-օրյա	14206	54,5	1930,3	7742,3
182-օրյա	10311	56,8	2920,3	5856,6
273-օրյա	6664	52,5	2616,8	3498,6
364-օրյա	4400	47,0	2062,3	2068,0
Ընդամենը	37223	53,3	9581,6	19842,0

(Աղբյուրը՝ հաշվարկված է, ելնելով ԿԲ-ի տվյալներից)

Աղյուսակ 2.2.1.5 ՊԿՊ-երի դիմաց վճարված տոկոսները (միավորը՝ միլիոն դրամ)

1997(հնվ-սեպ) ՊԿՊ	Տեղաբշխ. ծավալը	Միջին եկմու. %	Տոկոսագումարը	(Կշիռը)
28-օրյա	1017	47,6	37,1	484,1
91-օրյա	10258	59,5	1521,7	6103,5
182-օրյա	7920	60,7	2397,1	4807,4
273-օրյա	4316	56,4	1820,7	2434,2
364-օրյա	2400	49,0	1172,8	1176,0
Ընդամենը	25911	57,9	6949,4	15005,3

(Աղբյուրը՝ նույնը, ինչ աղյուսակ 2.2.1.4-ինը)

Աղյուսակ 2.2.1.6 ՊԿՊ-երի դիմաց վճարված տոկոսները (միավորը՝ միլիոն դրամ)

1998(հնվ-սեպ) ՊԿՊ	Տեղաբշխ. ծավալը	Միջին եկմու. %	Տոկոսագումարը	(Կշիռը)
28-օրյա	410	40,4	12,7	165,6
91-օրյա	7696	42,7	819,3	3286,2
182-օրյա	8164	45,1	1835,9	3682,0
273-օրյա	6498	45,6	2216,2	2963,1
364-օրյա	4923	45,4	2228,9	2235,0
Ընդամենը	27691	44,5	7113,1	12331,9

(Աղբյուրը՝ նույնը, ինչ աղյուսակ 2.2.1.4-ինը)

Սույն գեկույցը գրելու պահին ՊԿՊ-երի բողոքկման պաշտոնական ավյալները ողջ տարվա կարվածքով հրատարակված չեն եղել: Մակայն երև ընդունենք, որ սյարտատոմսերի բողոքկման սրայմաններն ու մանրամասները հոկտեմբեր-դեկտեմբերին եղել են նույնը, ինչ հունվար-սեպտեմբերին, սարա ՊԿՊ-երի ծավալը 1998թ. պետք է որ կազմեր 36,9 միլիարդ դրամ (27,2 միլիարդ X 12/9): Սա համարժեք կլիներ տարվա եկամուտների 22,3%-ին և ծախսերի 18%-ին:

Վերը բերված տղյուսակներ 2.2.1.4 - 2.2.1.6-ը ներկայացնում են հավելավճարի (տոկոսի) հաշվարկը, որ վճարվել է սյարտատոմսերի մարման պահին:

Կառավարության վճարած տոկոսների 1997թ. կազմել են 9,58 միլիարդ դրամ, իսկ 1998թ.՝ 9,48 միլիարդ (եկներով վերոիշյալ ենթավարկածից), որոնք կազմել են կառավարության ֆինանսական ղեկիցլաի 46,3%-ը և 23,6%-ը համասյարտասյաանարար 1997 և 1998թթ.:

1998թ. (հունվար-սեպտեմբեր) համեմատությունը նախորդ տարվա միևնույն ժամանակահատվածի հետ (տղյուսակ 2.2.1.4) վկայում է, որ ինչպես բողոքկման ծավալները, այնպես էլ վճարվող տոկոսները դրսևորել են աճի միտում:

Մասամբ հասկանալի կարելի է համարել, որ կառավարությունն սարավիմում է բարձր եկամտարերությանը կարճաժամկետ սյարտատոմսերին՝ որպես բյուջեի ղեկիցլաի ֆինանսավորման մի անխտասափելի միջոցի: Այտումեհայնիվ, մենք հակված ենք պնդելու, որ տվյալ միջոցը չի կարող որևէ դրական ներգործություն ունենալ երկրի տնտեսության վրա. այն, ավելի շուտ, մի բուռ առևտրային բանկերի առանց պատշաճ գործարար ջանքերի փող աշխատելու հնարավորություն է ընձևում: Կառավարության կողմից այս գործիքի կիրառման շարունակումը սյարունակում է իր սյարտի հարսւճումն ավելացման մեծ վտանգ, քանզի մարման ժամանակ բուն սյարտի գումարին միևնույն տարվա մեջ պետք է հավելվեն նաև տոկոսները: Թևախտն ՊԿՊ-երի գծով սյարտավորությունների ընթացիկ ծավալը չի կարելի համարել այնպիսին, որը կօրահանջեր սնանկ հայտարարել ընթացիկ հաշիվը, բայց և այնպես մենք հարկ ենք համարում մտամանչել տվյալ ֆինանսական գործիքի բերի կողմերը:

Բարձր եկամտարերությանը ՊԿՊ-երի բողոքկման մեջ առկա է ոիսկ, որ մի օր երկիրն ինքը կարող է դառնալ արեմայան հակա ֆինանսական հաստատությունների բիրալսը: Բարերալտարար, Հայաստանի սյարագային «բեժ վաղի» ներհուսը նվազագույն չափերի էր, իսկ սրժուրավարկային ճգնաժամը, որ ներառեց Արևելյան Ասիան → Ռուսաստանը → Կենտղոմակուն ու Հարավային Ամերիկան, այստեղ գուսպ ներգործություն ունեցավ: Այնուամենայնիվ, ինչպես ցույց է տրված նկար 2.2.1.1-ում (տե՛ս հաջորդ էջին), վերոնշյալ միջոցները, որոնք աճցած տարվա մայիսին կազմում էին 220 միլիոն ԱՄՆ դոլար, ընդունենը մի բանի աճսվա ընթացքում կարող նվազեցին՝ սեպտեմբերին կազմելով 88 միլիոն:

ՊԿՊ-երի գծով տոկոսների վճարումը,

որ տարեկան հաշվով կազմում է շուրջ 20 միլիոն ԱՄՆ դոլար, ծանր բեռ է Հայաստանի կառավարության համար:

Կառավարությունը պետք է ձեռք առնի բոլոր միջոցները և դրսևորի վճռական կամք՝ կրճատելու համար պետական կարճաժամկետ պարտատոմսերի թողարկումը և իջեցնելու համար եկամտաբերության դրույքաչափերի մակարդակը:

Ինչ վերաբերում է 1999թ. հետո սեփականաշնորհմանը, ապա նախապատվելի տարրերակ կլինի, եթե Լեկտրալներգիստիկայի ընկերությունները, օդանավակայանները և այլ հսկա պետական ձեռնարկությունները միջազգային մրցույթի միջոցով առաջարկվեն օտարերկրյա կապիտալին:

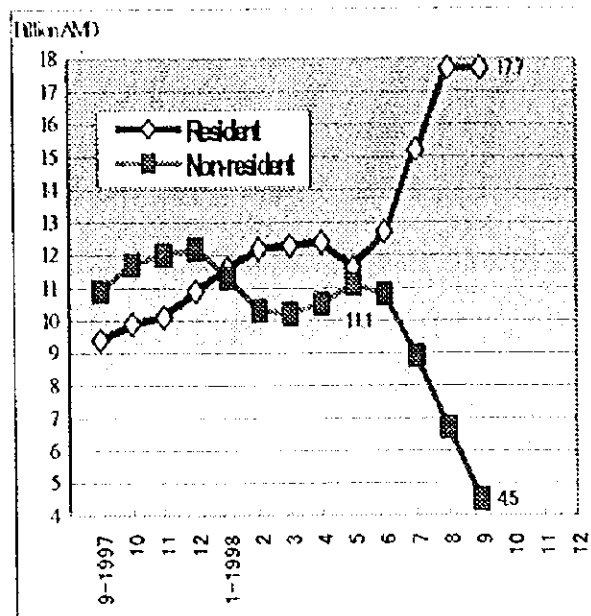
Այս ձեռնարկությունները կրված են կուտակված վնասների ծանր բեռի տակ, այնպես որ դրանց ձեռքբերման և հետագա կառավարման համար կալստանջվեն Լական կապիտալ միջոցներ ու գործարար հմտություններ:

Նախարան մրցույթի դնելը հավանաբար պետք կլինի դուրս գրել կուտակված վնասների հիմնական մասը, ինչը մի հավելյալ բեռ կդառնա կառավարության համար:

Ի լրումն, մոտ ապագայում ինչ-որ ժամանակ կառավարությանը կարկ կլինի անդրադառնալ Խնայրանկում եղած ավանդների փոխհատուցման խնդրին: Այսպիսով, կառավարության համար 1999թ. հետո ընկած ժամանակաշրջանում ֆինանսական կառավարման իրականացումը բարդեցված կլինի նման ծախսային հողվածները ֆինանսավորելու նպատակով ուղիներ հայքայրելու դժվարություններով:

(3) Միջազգային վճարումների հաշվեկշիռը

Հայաստանի ընթացիկ հաշիվները կառուցվածքորեն դիմակայում են խոշոր ու տևական դեֆիցիտի: 1998թ. ընթացիկ հաշվի դեֆիցիտը կազմեց 442 միլիոն ԱՄՆ դոլար: Ըստ Արժույթի միջազգային հիմնադրամի ձեռնարկի («Նճարումների հաշվեկշիռի ձեռնարկ», 5-րդ հրատարակություն) պատրաստված 1998թ. վճարումների հաշվեկշիռը դեռևս ձեռք չի բերվել, ուստի չկան սվալներ ընթացիկ հաշվի մանրամասն ստորաբաժանման մասին:

(Աղբյուրը՝ պատրաստված է, ելնելով ԿԲ-ի տվյալներից)

Տկար 2.2.1.1 ՊԿՊ-երում կատարված ներդրումները (միավորը՝ միլիարդ դրամ)

Հիմնական բաղկացուցիչների տրոհումը հետևյալն է.

առևտրի հաշվեկշիռ - 672 միլիոն ԱՄՆ դոլար (տես սղյուսակ 2.1.1.2-ի 2.1.1 կետը).
 տրամաֆերտների ընթացիկ հաշվեկշիռ (պաշտոնական) - 123 միլիոն ԱՄՆ դոլար
 (ներառյալ ԱՄՀ-ը, Համաշխարհային բանկը).
 տրամաֆերտների ընթացիկ հաշվեկշիռ (մասնավոր) - 103 միլիոն ԱՄՆ դոլար
 (փոխանցումներ արտագնա աշխատողներից և արտագաղթյալներից):

Առևտրի հաշվեկշռի ղեֆիցիտը, կազմելով ՀՆԱ-ի 35,2%-ը, հանդիսանում է ոչ միայն
 ընթացիկ հաշվի, այլև վճարումների ողջ հաշվեկշռի ղեֆիցիտի կարևորագույն պատճառը:

Վճարումների հաշվեկշռի հավաստրակշռությունն ապահովվում է միայն կապիտալային
 հաշվի բարելավման միջոցով՝ ի հաշիվ օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների, ԱՄՀ-ի
 շրջանակներում ստացվող գումարների և Համաշխարհային բանկից ու այլ սղյուսակներից
 վերցվող փոխառությունների: Պետք չի ապավինել այս սխալի ախտահանման բերավալային,
 բանի որ այն ամենից շարունակվել չի կարող: SDR-ի շրջանակներում 1998թ. ապրիլին իսկ
 ստացվել է 161 միլիոն ԱՄՆ դոլար (114 միլիոն SDR):

1999թ. չնկատվեց վիճակի որևէ բարելավում և պետք է ենթադրել, որ «առևտրի մեծ
 ղեֆիցիտ → ընթացիկ հաշվի մեծ ղեֆիցիտ (մասնավոր տրամաֆերտների կրճատման հետ
 այն է չափելի կմեծանա) → արտաքին փոխառությունների աճ» արատավոր շրջանը գնալով
 կրճատվի: Ինչպես նշվել է 2.1.1-ում, ամենասուր խնդիրը՝ դա արտահանման աճի
 ապահովումն է, և այս առումով կառավարությունն ու մասնավոր հատվածը պետք է ձեռք
 առնեն և գործի դնեն բոլոր հնարավոր միջոցները:

(4) Զբաղվածությունը

Հայաստանի տնտեսական կառուցվածքում տեղ գտած կտրուկ փոփոխությունները,
 որոնց մասին խոսվել է 2.1.1-ում, իրենց հերթին խոշոր փոփոխությունների են հանգեցրել
 զբաղվածության կառուցվածքում: Աղյուսակ 2.2.1.7-ում տրված են զբաղվածների՝ ըստ
 հատվածների բաշխման փոփոխությունները:

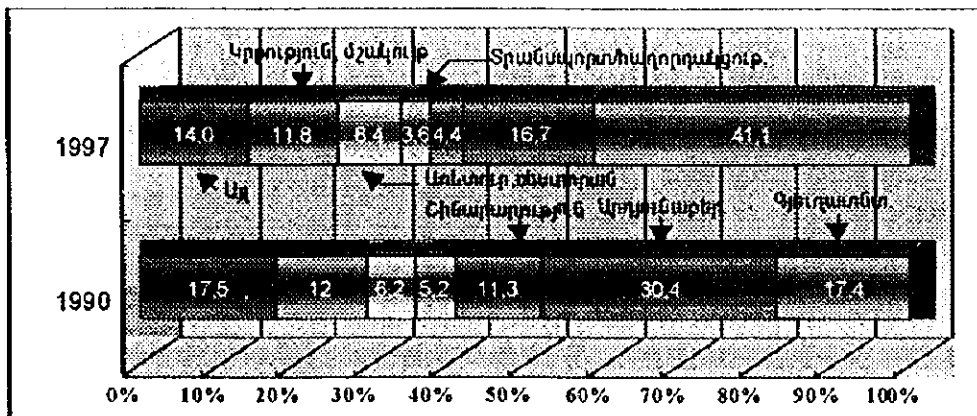
Աղյուսակ 2.2.1.7 Զբաղվածների հատվածային բաշխման փոփոխությունը

	1990	1992	1996	1997
Գյուղատնտեսություն	17,4	30,7	40,6	41,1
Արդյունաբերություն	30,4	25,7	17,8	16,7
Շինարարություն	11,3	8,6	4,7	4,4
Տրանսպորտ/հաղորդակցություն	5,2	4,2	3,3	3,6
Առևտուր/դեստոգրաններ	6,2	4,7	7,7	8,4
Կրթություն, մշակույթ	12,0	11,1	12,1	11,8
Այլ	17,5	15,0	13,8	14,0

(Աղբյուրը՝ Նույնը, ինչ աղյուսակ 2.2.1.2-ի դեպքում)

Ել է մտա 2,4 անգամ՝ 1990թ. 17,4%-ից 1998-ին հասնելով 41,7%-ի, մինչդեռ երկրորդային արտադրանքների հատվածի (արդյունաբերություն, շինարարություն) բաժինը նույն ժամանակահատվածում 41,7%-ից նվազել 21,1%-ի: Ինչ վերաբերում է երրորդային հատվածին, ապա այստեղ ընդհանուր առմամբ արձանագրվել է բեկակի հետընթաց, ընդ որում առևտրա-ռեստորանային ենթահատվածն աճել է, իսկ արանսպորտն ու հաղորդակցությունն անկում են ապրել:

Նկար 2.2.1.2-ում պատկերված է զբաղվածների համեմատական բաշխումն ըստ հատվածների 1997 և 1990թթ.:

(Աղբյուրը՝ Վիճակագրության, պետական ռեզիստրի և վերլուծության նախարարություն)

Նկար 2.2.1.2 Չբաղվածների հատվածային բաշխման փոփոխությունը

Չբաղվածների թիվն արդյունաբերական հատվածում 1990թ. 495 հազարի փոխարեն 1997թ. կազմեց ընդամենը 229 հազար, իսկ 1998-ին կրճատվեց եւ 7,8%-ով (տե՛ս աղյուսակ 2.2.1.8):

Աղյուսակ 2.2.1.8 Չբաղվածության անկումն արդյունաբերական հատվածում (միավոր՝ հազար)

	1990	1992	1994	1997	1998
Չբաղվածների թիվը	494,8	405,2	355,2	228,9	211,0

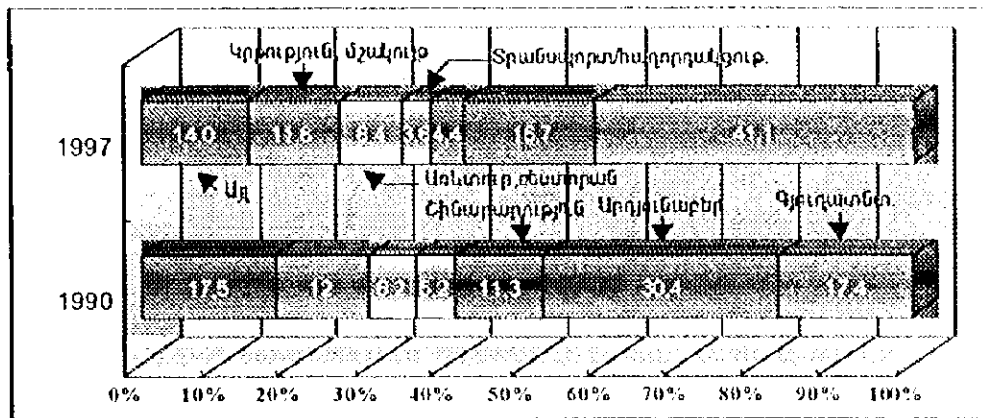
(Աղբյուրը՝ նույնը, ինչ աղյուսակ 2.2.1.2-ինը)

1998թ. վերջի դրությամբ գործազրկության պաշտոնական ցուցանիշը, որ 9,3% է, ինքնընտանիքային չի արտացոլում զբաղվածության և գործազրկության իրական պատկերը, քանի որ այդ ցուցանիշը հաշվարկվել է՝ գրանցված գործազուրկների թիվը (139,1 հազար) բաժանելով տնտեսապես ակտիվ սուզարնակչության պաշտոնական թվին (1998թ. դեկտեմբերի զնահատականը՝ 1490 հազար):

Գործազուրկների վերը նշված վիճակագրությունը չի ներառել մոտ 90 հազար

Եւ Լ մոտ 2,4 անգամ՝ 1990թ. 17,4%-ից 1998-ին հասնելով 41,7%-ի, ճինչդեռ երկրորդային արտադրածրուղերի հատվածի (արդյունաբերություն, շինարարություն) բաժինը նույն ժամանակահատվածում 41,7%-ից նվազել 21,1%-ի: Ինչ վերաբերում է երրորդային հատվածին, ապա այստեղ բնդիանուր տաժամբ արձանագրվել է րեբեսկի հեադերաց, բնդ որում առևարա-ռևատորանային ենրուհատվածն աճել է, իսկ արանաարարան ու հաղորդակցությունն անկում են ապրել:

Նկար 2.2.1.2-ում պատկերված է գրաղվածների համեմատական բաշխումն լատ հատվածների 1997 և 1990թթ.:

(Աղբյուրը՝ Վիճակագրության, պեստական ռեգիստրի և վերլուծության նախարարություն)

Նկար 2.2.1.2. Զբաղվածների հատվածային բաշխման փոփոխությունը

Զբաղվածների թիվն արդյունաբերական հատվածում 1990թ. 495 հազարի փոխարեն 1997թ. կազմել բնդամենր 229 հազար, իսկ 1998-ին կրճատվել ա 7,8%-ով (անհ աղյուսակ 2.2.1.8):

Աղյուսակ 2.2.1.8. Զբաղվածության անկումն արդյունաբերական հատվածում (միալար՝ հազար)

	1990	1992	1994	1997	1998
Զբաղվածների թիվը	494.8	405.2	355.2	228.9	211.0

(Աղբյուրը՝ Նույնը, ինչ աղյուսակ 2.2.1.2-ինը)

1998թ. վեբչի դրադամբ գորժագրկության սրաշտոնական ցուցանիշը, որ 9,3% է, ինբրատինբյան չի աբաաացուրում գրաղվածության և գորժագրկության իրական սրաավերը, բանի որ այդ ցուցանիշը հաշվարկվել է՝ գրանցված գորժագրկների թիվը (139.1 հազար) բաժանելով աճոտեսաայես ախաիվ ազգարնակչության սրաշտոնական թիվն (1998թ. դեկտեմբերի գնահատականը՝ 1490 հազար):

Գորժագրկների վեբը նշված վիճակագրությունը չի ներառել մոտ 90 հազար

աշխատողների, որոնք ձեռնարկություններից ուղարկվել են հարկադիր տևական արձակուրդի:

Նաև, «Ջրաղվաժուրյան մասին» նոր օրենքի ներքո գործազուրկ ճանաչվելու համար պետք է նախքան այդ 1 տարի աշխատած լինել: Մույն ձևական կողմում բերանալու դեպքում գործազուրկը հայտնվում է ծանր պայմաններում, այդ թվում զրկվելով գործազուրկի իր կարգավիճակից: Ուստի, միշտ էլ առկա է «ճեղքվածք» գործազուրկների փաստացի թվի և գրանցված գործազուրկների թվի միջև, ինչն արտացոլված չէ վիճակագրությունում:

Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության մեթոդաբանությամբ գործազրկության մակարդակի վիճակագրություն Հայաստանում չի կիրարկվում, իսկ միջազգայնորեն ընդունելի մեթոդներով հաշվարկումներն այնքան էլ հստակ չեն: ՄԱԶԾ-ի 1998թ. զեկույցում նշվում է, որ գործազրկության իրական մակարդակը կազմում է 25 – 28%: Որոշ հայ փորձագետներ նույնպես այն կարծիքն են հայտնում, որ ցուցանիշը ստատանվում է 25-ից 30%-ի միջակայքում:

Կան իրական գործազրկության (այդ թվում՝ պոտենցիալ գործազուրկների թվի) գնահատման տարրեր եղանակներ, սակայն վկայակոչման առումով օգտակար կլինի դիմել գնահատման այն մեթոդաբանությանը, որը հիմնված է ՀՆԱ-ի և զբաղվածների թվաքանակի գուգակապի (կորելացիայի) վրա: Մեկ աշխատողի հաշվով արտադրողականությունը ժամանակագրորեն աճում է, բայց եթե տվյալ նպատակով ընդունենք, որ այդ ցուցանիշը, ինչպես նաև աշխատավարձն ու մյուս արտադրական գործոնները մնում են անփոփոխ, ապա հնարավոր է սահմանել գուգակապ տնտեսությունում զբաղվածների թվաքանակի և ՀՆԱ-ի մակարդակի միջև:

Այլ խոսքերով ասած, եթե զբաղվածների թվաքանակն ավելանում է, ապա միևնույն համամասնությամբ աճում է նաև ՀՆԱ-ն: Եվ հակառակը, զբաղվածների թվաքանակի նվազմանը համընթաց անկում է ապրում նաև ՀՆԱ-ն: Ելնելով այս ենթափարկածից, կարելի է բանաձևել «Ջրաղվածների թվաքանակի աճի կամ նվազման տեմպ = ՀՆԱ-ի աճի կամ նվազման տեմպ» հավասարումը: Ընդունելով, որ մեկ աշխատողի արտադրողականությունը 1998թ. նույնն է, ինչ 1990-ին, և կիրառելով 61,7%-ը, ինչը 1998թ. ՀՆԱ-ի համամասնությունն է 1990-ի ՀՆԱ-ի նկատմամբ, կարող ենք հաշվարկել աշխատողների պահանջվող քանակն ըստ հատվածների և արդյունքները համեմատել տվյալ հատվածում զբաղվածների փաստացի թվաքանակի հետ:

Աղյուսակ 2.2.1.9-ի Ա-ից Չ գլխատատերը նշանակում են հետևյալը.

Ա = 1990թ. ՀՆԱ-ի կառուցվածքն ըստ հատվածների.

Բ = 1998թ. ՀՆԱ-ի կառուցվածքն ըստ հատվածների.

Գ = 1990թ. զբաղվածների բանակն ըստ հատվածների.

Դ = 1997թ. զբաղվածների բանակն ըստ հատվածների (1998-ի համար տվյալները բացակայում են).

Ե = 1630 հազար x Բ.

Չ = Դ - Ե (զբաղվածների ավելցուկ/սակասորդ):

Աղյուսակ 2.2.1.9 Գերզբաղվածության գնահատականը՝ հիմնված ՀՆԱ-ի վրա
(միավորը՝ հազար մարդ)

	ՀՆԱ (%)		Զբաղվածներ		Պահանջվող բանակը 1998-ին	Ավելցուկ/ սակասորդը
	1990	1998	1990	1997		
	Ա	Բ	Գ.	Դ.	Ե	Չ
Գյուղատնտեսություն	12,5	20,5	284	612	334	278
Արդյունաբերություն	44,5	14,4	495	249	235	14
Շինարարություն	18	5,6	184	66	91	-25
Տրանսպորտ/հաղորդակցութ.	5,1	3,4	85	54	55	-1
Առևտուր, ռեստորաններ	4,1	5,7	101	125	93	32
Կրթություն, մշակույթ	3,5	1,4	196	176	23	153
Այլ	12,3	10,7	285	208	174	34
Ընդամենը	100%	61,7%	1630	1490	1,006	484

(Աղբյուրը՝ հաշվարկված է, ելնելով վիճակագրության, պետական ռեզիստրի և վերլուծության նախարարության տվյալներից)

Համաձայն վերը բերված հաշվարկի, 1998թ. ՀՆԱ-ի մակարդակին համաչափ զբաղվածների թվաքանակը կազմում է 1006 հազար, ուստի գոյություն ունի աշխատուժի՝ 484 հազարի հասնող ավելցուկ, ներառյալ 278 հազար՝ գյուղատնտեսական հատվածում, և 153 հազար՝ կրթության ու մշակույթի բնագավառում: Սա համարժեք է 1997թ. զբաղվածների ընդհանուր թվաքանակի 32,5%-ին: Նման իրավիճակից հետևում է, որ առկա է ազգաբնակչության՝ 2.1.2-ում նկարագրված արտառիտի մշտական ազդակ:

2.2.2. Կառավարության տնտեսական քաղաքականությունը

(1) Արդյունաբերական քաղաքականությունը

Երև մի կողմ բողոքներ ստանձին դեպքերում կառավարության ձեռնարկած մասնավոր միջոցառումները և միջազգային գործակալությունների կողմից իրականացվող աջակցման ծրագրերը, սակայն կարելի է ասել, որ կառավարությունը չունի մշակված համակողմանի արդյունաբերական քաղաքականություն՝ ուղղված արդյունաբերության ընթացիկ և ապագա զարգացման պլանավորմանը: Արդյունաբերության և առևտրի նախարարության (հետագայում՝ ԱԱՆ) շատ պաշտոնյաների և արդյունաբերական քաղաքականության բաժնի պետի հետ վարած հարցազրույցների ընթացքում հետազոտող քիմիկն այդպես էլ չհաջողվեց ձեռք բերել տեղեկություններ արդյունաբերական քաղաքականության հնարավոր գերակայությունների կամ ընդհանուր ուղղության մասին:

Կամ մի շարք սրտնառներ, քե ինչու՝ կառավարությունը, շեշտադրում անելով անկում ապրող արդյունաբերության և զբաղվածության անհանգստացնող խնդիրների վրա, այնքան էլ եռանդուն չի գտնվել արդյունաբերական քաղաքականության սահմանման գործում:

- Կառավարությունը մտազբաղ էր անմիջական ու դժվարին հիմնահարցերով և իրեն չէր կարող քույլ տալ նման քաղաքականության մասին մտածելու «չքեղությունը»:
- Առաջնություն էր տրվում շուկայական տնտեսությանն անցնելու հենքի ստեղծմանը, օրինակ՝ տնտեսության կայունացմանն ու սեփականաշնորհմանը, ինչպես նաև իրավական համակարգի կայացմանը:
- ԽՍՀՄ ժամանակաշրջանի «պլանավորման» հանդեպ եղած հակազդումն առաջ բերեց «շուկայի՝ որպես համադարձանի» ծայրահեղ սինդրոմը: Այլ կերպ ասած, կառավարության շատ երիտասարդ տեխնոկրատների միտքը ներթմվել է այն գերիշխող գաղափարով, քե շուկան ի՞նքը պետք է որոշի այս կամ այն ճյուղի ունեցած արժեքն ու նշանակությունը և բնավ պետք չէ, որ կառավարությունը միջամտի գործընթացին՝ խթանելով որևիցե ճյուղի զարգացումը:
- ԱԱՆ-ում, որը ԽՍՀՄ-ի ժամանակ ճյուղերի արտադրական պլանների համար պատասխանատու մի քանի նախարարությունների հավաքածու է, չկան միջազգային տեսածիրով ու գիտելիքներով օժտված մասնագետներ քաղաքականության պլանավորման բնագավառում:

ԽՍՀՄ փլուզումը բերեց արտադրության կազմալուծմանը ո՛չ միայն Հայաստանում, այլև բոլոր նորանկախ հանրապետություններում: Արդյունաբերական տեխնոլոգիան և

արտադրանքի որակն ընդունելի էին ԽՍՀՄ-ի պայմաններում, սակայն, բացառությամբ ռազմական որոշ տեխնոլոգիաների, 10-20 տարով հետ էին մնում միջազգային ստանդարտներից: Քվտանների վրա հիմնված և սպառողների ու կառավարիչների ինստիտուտ չունեցող տնտեսությունից շուկայական համակարգի անցնելու ընթացքում հնացած տեխնոլոգիան և միջազգային արդյունաբերության կամ շուկաների մասին տեղեկությունների բացակայությունը ստեղծեցին խիստ ծանր կացություն, երբ շատ ձեռնարկություններ ի վիճակի չգտնվեցին նոր պայմաններում շարունակել իրենց գործունեությունը:

Հայաստանը, ի լրումն, տուժում է նաև Ադրբեջանի հետ իր ունեցած առնակատուժից և, դրան ի հետևանք, սահմանների շրջափակումից:

Հայաստանի արդյունաբերական քաղաքականության ձևավորումը հեշտ խնդիր չէ, սակայն, ընդունելով իրականությունը և ի մի բերելով առկա մարդկային և այլ ռեսուրսները, հնարավոր է ո՛չ միայն մշակել, այլև իրականացնել նման քաղաքականություն:

Արդյունաբերական քաղաքականությանը վերաբերող առաջարկություններ կան գետեղված օտարերկրյա նվիրատուների կողմից իրագործվող որոշ աջակցման ծրագրերում: Չեկույցներում ներկայացված այդ առաջարկություններից շատերը կա՛մ չեն համապատասխանում Հայաստանի արդի պայմաններին, կա՛ն էլ հիմնված են հորիզոնական հավասար հնարավորությունների սկզբունքների վրա, որոնք, կիրառելի լինելով զարգացած երկրներում, Հայաստանի պարագայում փաստորեն ստվա չեն: Բացի այդ, նշված առաջարկությունները մշակվել են առանց երկրի իրավիճակի կամ ներուժի նախնական բավարար ուսումնասիրման:

ԱԱՆ-ը 1998թ. սկզբներին, մի բրիտանական ֆիրմայի առաջարկությունների ներքո, ձեռնամուխ էր եղել խոշոր վերակազմավորման անցկացմանը: Ներկայումս նախարարությունն ունի քաղաքականության մշակման այնպիսի ստորաբաժանումներ, ինչպիսիք են արդյունաբերական քաղաքականության բաժինը, ներդրումների և արտահանման քաղաքականության վարչությունը, տարածքային զարգացման քաղաքականության բաժինը և ՓՄՁ-երի աջակցման բաժինը, սակայն քիչ են այն փորձագետները, որոնք խանդավառ են արդյունաբերական քաղաքականության և ներդրումային-արտահանական քաղաքականության ձևավորման նկատմամբ:

Քաղաքականության հետ կապված խնդիրները բազմազան են՝ փլուզված ճյուղերի դասակարգումն ու վերակառուցումը, նոր ճյուղերի խթանումը, ՓՄՁ-երի աջակցումը, գործարարության համար բարենպաստ միջավայրի ձևավորումը, արտահանման ընդլայնումը և օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների ներգրավումը:

ՓՄՉ-երի խթանման առումով ԱՄՆ-ը, հանրագումարի թերևով TACIS-ի համապատասխան օգնության ծրագրի արդյունքները, սլաքաստուն և ՓՄՉ-երի խթանման քաղաքականությանը, իրականացնող պետական մարմնին, պահանջվող օրենքների նախագծերին և այլնին վերաբերող փաստաթղթերի մի ամբողջ վաթեր:

Պետք է հուսալ, որ քաղաքականության մշակման աշխատանքներն իրականացվում են, հիմնվելով ՓՄՉ-երին դիմակայող խնդիրների առարկայական գնահատման և երկրի ուժեղ ու բույլ կողմերի վերլուծության վրա:

(2) Առևտրային քաղաքականությունը

Հայաստանի առևտուրը, ինչպես ցույց է տրված 2.1.1-ում թերված աղյուսակ 2.1.1.2-ում, վկայում է այն մասին, որ ներմուծման տարեց-տարի շարունակական աճին զուգընթաց արտահանումն անկում է ապրում, ինչի հետևանքով առկա է առևտրային դեֆիցիտի մշտնջենական ընդլայնում, որը 1998թ. հասել էր արդեն 672,3 միլիոն ԱՄՆ դոլարի: Աղյուսակ 2.2.2.1-ը ներկայացնում է առևտրի ծավալն ըստ շուկաների, իսկ աղյուսակ 2.2.2.2-ը՝ առևտրի ապրանքային կառուցվածքը:

Բացառությամբ Բելգիայի հետ առևտրի, ինչը համարյա թե հավասարակշռված է՝ շնորհիվ արտահանողների մշակման վերաբերյալ եղած պայմանագրի, գրեթե մյուս բոլոր երկրների հետ առևտուրը բնորոշվում է զգալի դեֆիցիտով (Թուրքմենստանի հետ ունեցած ավերարդն անցյալ պարտավորության կատարողականի արդյունքն է): Ապրանքների առումով բոլոր խմբերում էլ առկա է ներմուծման ևսկան զերազանցում՝ բացառությամբ մետաղի ջարդոնի, որը դասված է ոչ քանկարժեք մետաղների շարքում:

Արդյունաբերական ճյուղերի, արտադրական սարքավորման, սննդամթերքի և տեղական օգտագործման սպառողական ապրանքների մեծ մասի առումով Հայաստանը կախված է ներմուծումից: Երկրի ներքին շուկան փոքրածավալ է: Արտահանական ապրանքների տեսականին խիստ սահմանափակ է:

Վերոնիշյալ գործոնները թերեւ են նրան, որ առևտրային դեֆիցիտն արդեն իսկ հասել է ՀՆԱ-ի 1/3-ի սահմանը: Այն հանդիսանում է ընթացիկ հաշվի դեֆիցիտի կառուցվածքային պատճառը և հանգեցնում է արտաքին փոխառությունների ավելացմանը: Մրանից ելնելով՝ միանգամայն սխալ է, որ Հայաստանի առևտրային քաղաքականությունը պետք է թեևովի արտահանման ընդլայնման վրա կամ, այլ խոսքերով, նախատեսվողովի արտահանական ճյուղերի (ներառյալ՝ ներմուծմանը փոխարինող ճյուղերի) խթանմանը, և որ առևտրային քաղաքականությունը պետք է դիտարկվի արդյունաբերական քաղաքականության հետ ներդաշնակության լույսի ներքո:

Աղյուսակ 2.2.2.1 Արտաքին առևտրի բաշխումն ըստ շուկաների (նրն ԱՄՆ դոլար)

	Արտահանում		Ներմուծում		Հաշվեկշիռ Ծավալը
	Ծավալը	%	Ծավալը	%	
Ընդամենը	223,4	100,0	895,7	100,0	-672,3
ԱՊՀ երկրներ	81,1	36,3	221,4	24,7	-140,4
(որից)					
Ռուսաստան	39,9	17,9	182,7	20,4	-142,7
Թուրքմենստան	22,7	10,2	0,6	0,1	22,1
Այլ	18,4	8,4	38,2	4,3	-19,8
ԵՄ	75,0	33,6	259,4	29,0	-184,4
(որից)					
Բելգիա	49,8	22,3	54,6	6,1	-4,8
Գերմանիա	9,4	4,2	34,0	3,8	-24,6
Իտալիա	0,4	0,2	34,6	3,9	-34,2
Անգլիա	6,2	2,8	69,1	7,7	-62,9
Այլ	9,1	4,0	67,0	7,5	-57,9
Իրան	31,7	14,2	63,8	7,1	-32,1
Թուրքիա	3,0	1,3	56,6	6,3	-53,6
ԱՄԷ	6,2	2,8	54,1	6,0	-47,8
ԱՄՆ	12,5	5,6	97,9	10,9	-85,5
Այլ	13,9	6,3	142,4	15,9	-128,5

(Աղբյուրը՝ Վիճակագրության, պետական ռեգիստրի և վերլուծության նախարարություն)

Աղյուսակ 2.2.2.2 Արտաքին առևտրի կառուցվածքը (միլիոն ԱՄՆ դոլար)

	Արտահանում		Ներմուծում		Հաշվեկշիռ Ծավալը
	Ծավալը	%	Ծավալը	%	
Ընդամենը	223,4	100,0	895,7	100,0	-672,3
Կենդանիներ և սննդամթերք	18,3	8,1	294,5	33,0	-276,2
Հանքային արտադրանք	31,7	14,2	197,6	22,1	-165,9
Քիմ.արտ-ք, կաուչուկ և այլն	10,2	4,6	102,0	11,3	-91,8
Գործվածք, տեքստիլ արտ-ք	13,6	6,1	31,7	3,5	-18,1
Թանկարժ. մետաղ. և քարեր	53,1	23,8	45,5	5,1	7,6
Ոչ քանկարժեք մետաղներ	40,4	18,1	20,4	2,3	20,0
Մեքենաներ և սարքավորում	40,1	18,0	78,8	8,8	-38,7
Այլ ապրանքներ	16,1	7,2	125,2	13,9	-109,1

(Աղբյուրը՝ Վիճակագրության, պետական ռեգիստրի և վերլուծության նախարարություն)

Հետազոտական քիմը, դժբախտաբար, չի կարող վկայակոչել նման առևտրային քաղաքականության լուրջ բննարկումների օրինակներ: Գոյություն չունեն կոնկրետ պլաններ, որոնք ուղղված կլինեին արտահանական ճյուղերի զարգացմանը կամ արտահանման բնդլայնմանը:

Չարգացման հայկական գործակալությունը, ՄԱԿ-ի Չարգացման ծրագրի փորձագիտական ղեկավարման ներքո, ձեռնարկել է հետազոտություն արտահանման զարգացման ուղղակարության շուրջ և որպես առաջին փուլ բննության է ենթարկել առաջարկի առումով առկա խնդիրներն ու ներուժը, որոնք իրենց ամփոփումն են գտել 1999թ. փետրվարին կազմված՝ «Արտահանական առաջարկի ուսումնասիրություն - ARM 98/003» վերնագրով միջանկյալ զեկույցում (այդ հետազոտության ընթացքում որդեգրվել են HCA-ի հետազոտական մեթոդաբանության որոշ սարքեր): Եզրահանգումն այն է, որ բննության առված 7 ենթահատվածներից 6-ը, այն է՝ ոսկերչությունը, էլեկտրատեխնիկական և էլեկտրոնային արդյունաբերությունը, մեքենաշինությունը և բաղադրիչների (կոմպոնենտների) արտադրությունը, քեքև արդյունաբերությունը, սննդարդյունաբերությունը և համակարգչային ծրագրերի պատրաստումն ունեն արտահանման խթանման ներուժ: Քիմիական արդյունաբերությունը, ի նկատի առնելով խնդիրների բազմությունը և վերականգնման համար սահանջվող ներդրումների խոշոր ծավալը, բացառվել է ուսումնասիրվող ճյուղերի ցանկից:

Հետազոտության ներքո էլեկտրատեխնիկական և էլեկտրոնիկական, մեքենաշինությունն ու բաղադրիչների արտադրությունը, քեքև արդյունաբերությունը և համակարգչային ծրագրերի պատրաստումն բնարվել են որպես հետագա հետազոտման ենթակա ճյուղեր, որոնց համար արդյունքում պետք է մշակվի արտահանման խթանման հետևողական և կոնկրետ քաղաքականություն:

ՉՀԳ-ը 1999թ. սկսել է ընդունել արտահանման և ներդրումների խթանման համար անտոկոս վարկերի տրամադրման դիմումներ, որոնց սղրբյուն է համղխանուն Համաշխարհային բանկի Ձեռնարկությունների աջակցման հիմնաղրամը (1 միլիոն ԱՄՆ դոլար):

Առևտրային քաղաքականության հետ կապված հարկ է հատուկ անղրաղարծ անել Առևտրի համաշխարհային կազմակերպությանը՝ ԱՀԿ-ին անղամակցելու Հայաստանի ցանքերին: 1993թ. Հայաստանը որոշում կայացրեց դիմել անղամակցելու ԱՀԿ-ին և այդ ժամանակվանից սկսած համառորեն և ամնկուն կերպով առաջ է շարժվում դեպի իր նպատակը, այն է՝ 1999թ. կեսերին ձևոք բերել այդ կազմակերպության անղամի կարգավիճակ: Ինչպես ցույց է տրված բաժին 2.2.3 (2)-ում, ապրանքների մեծ մասի ներմուծման մարսատորքերն իջեցվել են գրոյի: ԱԱՆ-ի այն բաժինը, որ զբաղվում է ԱՀԿ-ի հարցերով, հաստիքավորված է միջազգային տեսածիր ունեցուղ զերազանց մասնազեռներով:

(3) Առավելությունները և թերությունները

Մասսաֆոր հատվածի զարգացման և օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների հեռանկարի առումով Հայաստանի արդի սլայմաններում համակցված են մի ամբողջ շարք համեմատական առավելություններ և թերություններ: Շատ հաճախ ուժեղ կողմը և բույլ կողմը՝ դրանք մեղալի երկու երեսն են, կամ մեկի տեսակետից բույլ կողմը մյուսի համար այդպիսին չէ:

Թեպետև Հայաստանը սահմանափակ գնողունակությամբ ու սահմանափակ շուկայով փոքր երկիր է, այն Կովկասի երկրների հետ փոխադրակապի համար ռազմավարական դիրք է զբաղում՝ երկրներ, որոնց հետ Հայաստանն ունի կենսակերպային ու մշակութային ընդհանրություններ: Ներկայումս սահմանները Թուրքիայի և Ադրբեջանի հետ փակ են և արտաքին աշխարհի ցամաքային ելքի հնարավորություն առկա է լոկ հյուսիսում՝ Վրաստանի, և հարավում՝ Իրանի վրայով: Սրանից ամանցվող սրամապորտային պայմանները, որոնք ավանդորեն չեն համարվել բույլության գործոն, պատճառ են դարձել բարձր տրամապորտային ծախսերի և դարձել առավել լուրջ բույլ կողմերից մեկը:

Հայկական ձեռնարկատիրոջ համար տանելի սլայմաններով միջոցներ ներգրավելու անկարողությունը հանդիսանում է կարևոր համեմատական թերություն, բայց օտարերկրյա ընկերության համար, որն ունի դրսից բարենպաստ սլայմաններով միջոցներ ձեռք բերելու հնարավորություն, Հայաստանի բարձր տոկոսադրույթերը և հայկական բանկերի՝ վտրկեր տրամադրելու անուանակությունն իրենցից չեն ներկայացնում համեմատական թերություն:

Հայաստանի խոշորագույն առավելությունը՝ դա բարձրակիրք ու ջանասեր աշխատուժի առկայությունն է: Շատերն օժտված են խիստ աշխատանքային էթիկայով, աչքի են ընկնում ստեղծագործական ոգով և խոստով են երկու՝ ռուսերեն ու անգլերեն լեզուներով: Ասվում է, որ դժբախտությունը ստեղծարարության և եռանդի աղբյուրն է, սակայն հայ ժողովուրդը, որ երկար ժամանակ տոկացել է իրեն բաժին հասած փորձություններից, բնութագրվում է կենսունակությամբ և փոփոխվող միջավայրին հարմարվելու գերազանց ընդունակությամբ: Ներդրողները հնարավորություն կունենան օգտագործելու այս գերազանց աշխատողներին, ընդ որում վճարելով ցածր աշխատավարձ:

Օտարերկրյա ներդրողների հայեցակետից ներդրումների սրտոնյալ հարկման համակարգը, որ ստաջարկվում է հայկական կառավարության կողմից, չի պարունակում բավարար խթաններ, և այն կարելի է գրեթե թերություն համարել: Հայկական ձեռնարկությունների համար մինչև 1998թ. վերջը գործում էր արտոնյալ հարկման մի ռեժիմ, որի ներքո նրանք կարող էին շարունակ շահել՝ ամեն երկու տարին մեկ ստեղծելով նոր

ձեռնարկություն և շահարարելու գործը փոխանցելով այդ նոր ձեռնարկությանը. այսպիսով, վերջիններիս տեսակետից դա ստավելություն էր:

Ե՛վ հայրենական, և՛ օտարերկրյա ներդրողների համար բարենպաստ է այն, որ գոյություն ունեն բազում սխալապարտադրածքներ, որոնք կարելի է ձեռք բերել էժան գնով: Ռոջ աշխարհով մեկ, այդ բվում՝ Եվրոպայում և Արևելյան Նահանգներում, մոտ 5-միլիոնանոց գործուն սփյուռքի սովալայությունը նույնպես ստավելություն է:

Սնկ այլ լրացուցիչ ստավելություն, որն ունի Հայաստանը՝ համեմատած ԱՊՀ մյուս երկրների հետ, դա ազատ արտաքին տնտեսական հարաբերությունների կիրառումն է՝ որպես ԱՀԿ-ին անդամակցելու նախապատրաստություն: Թեպետ դա այնքան էլ որոշակի չէ բաղաբականության մեջ, բայց և այնպես կատավարությունը, նարտակ հետապնդելով սպախովել գրադվածության պատշաճ մակարդակ, դրական կեցվածք է ընդունել արտադրության վերակաման, մրցունակ տեխնոլոգիաների ու կատավարման եղանակների ներդրման և օտարերկրյա ներդրումների ներգրավման նկատմամբ և, կախված տվյալ նախագծից, պատրաստ է դրսևորել ճկուն հակազբում:

Աղյուսակ 2.2.2.3-ում բերված են Հայաստանի ստավելություններն ու բերությունները, բայց դրանցից յուրաբանչյուրն ըմբռնելու համար հարկ է ի նկատի ունենալ վերը շարալրվածը:

Աղյուսակ 2.2.2.3 Ատավելություններն ու բերությունները

Ատավելությունները	Թերությունները
- Բարձր մտավոր մարդկային ռեսուրսներ	- Թույլ կատարողական (ֆինանսական դեֆիցիտ, առևտրի վիթխարի դեֆիցիտ, միջազգային վճարումների կնճիո ևն)
- Առկա պատրաստակամ աշխատուժ	- Փոքր ներքին շուկա
- Դարերի խորջից եկող բացառիկ կարողություններ	- Թույլ ֆինանսական հատված - բարձր տոկոսադրույթ
- Զօգտագործվող արտադրական հարմարությունների առկայություն	- Վստահության պակաս
- Կարևոր աշխարհաքաղաքական դիրք	- Փոխադրումների սահմանափակություն և թանկություն
- Գիտահետազոտական մեծ ներուժ	- Անկայուն ու թանկ էներգամատակարարում և հեռահադորդակցություն
- Հանգամանքներին հարմարվողություն	- Որակյալ և երիտասարդ աշխատուժի արտագաղթ
- Որակյալ, բայց էժան աշխատուժ	- Օտարերկրյա ներդրումների ոչ այնքան գրավիչ խթաններ
- Մի քանի լեզուների իմացություն	- Երջափակված սահմաններ Ադրբեջանի և Թուրքիայի հետ
- Կլիմայական պայմաններ... Ռեսուրսներ գրոսաշրջության և գյուղատնտես. համար	
- Հմուտ առևտրականներ՝ աշխարհասփյուռ ցանցով	
- Սերտ կապեր Սփյուռքի հետ, որը կարևոր դեր է խաղում շատ երկրների կյանքում	

(4) Ներդրումների խթանման քաղաքականությունը

Նոր բիզնեսի ստեղծումը Հայաստանում միանգամայն գործուն քնույր է կրում: 1999թ. հունվարի 1-ի դրությամբ երկրում կար 38352 ձեռնարկություն (այստեղ չեն ներառվում պետական հաստատություններն ու պետական ծառայության կազմակերպությունները): 1998թ. հունվարի 1-ին եղած 35080 ձեռնարկություններից 2398-ը դուրս են գրվել ռեզիստրից, իսկ նորովի գրանցվել է 5670 ձեռնարկություն (ներառյալ վերակազմավորումները): Աղյուսակ 2.2.2.4-ում բերված է ձեռնարկությունների բաշխումն ըստ տնտեսության հատվածների:

Աղյուսակ 2.2.2.4 Ձեռնարկությունների քիվը

Հատվածներ/Ներառվածներ	Առ 1.1. 1998	Առ 1.1. 1999	Աճը
Գյուղատնտեսություն (ներառյալ անտառտնտեսություն և ձկնորսություն)	2089	2342	253
Հանքարդյունաբերություն	49	54	5
Վերամշակող արդյունաբերություն	6642	7300	658
Էլեկտրա-, գազա- և ջրամատակարարում	361	382	21
Շինարարություն	2336	2275	-61
Մեծածախ և մանրածախ առևտուր, վերանորոգում	19600	21551	1951
Հյուրանոցներ և ռեստորաններ	951	1042	91
Տրանսպորտ, պահեստային տնտեսություն և հաղորդակցություն	1089	1147	58
Ֆինանսներ	101	123	22
Անշարժ գույքի գործառնություններ և առևտրային գործունեություն	1862	2136	274
ԸՆԴՊԱԾՆԵՐ	35080	38352	3272

Դիտարկություն. ցուցանիշներում կարող են ներառված լինել որոշ պետական ձեռնարկություններ (Աղբյուրը՝ նույնը, ինչ աղյուսակ 2.2.2.1-ի դեպքում)

Աղյուսակ 2.2.2.4-ից երևում է, որ 21551 ձեռնարկություններ գրանցված են մեծածախ ու մանրածախ առևտրով և վերանորոգման զանազան ծառայությունների մատուցմամբ, ինչը տիպական է Հայաստանի արդի տնտեսության համար: Որոշ հատվածներում, ըստ երևույթին, ընդգրկված են նաև պետական ձեռնարկությունները, և երբ ներ առնվելին միայն մասնավոր հատվածի ձեռնարկությունները, ապա նշված առևտրային հատվածի տեսակարար կշիռը կարող է կազմեր ավելի քան 60% (հսպունդիայում կամ մեծածախ ու մանրածախ առևտրի և հասարակական սննդի շատ ձեռնարկություններ [վիճակագրորեն մեկ միասնական խմբի են պատկանում], որոնց, այնուամենայնիվ, բաժին է ընկնում ընկերությունների ընդհանուր քվի սոսկ 27%-ը):

Ձեռնարկությունների բանակի զուտ աճը (նոր գրանցվածներ -- գրանցումից դուրս եկածներ) նույնպես վկայում է առևտրային հատվածի մեծ տեսակարար կշռի մասին, որին բաժին է ընկնում զուտ աճի 60%-ը: Վերամշակող արդյունաբերության տեսակարար կշիռն ըստ ձեռնարկությունների քվարանակի կազմում է 19%, իսկ շինարարության կշիռը՝ 6%:

Բերված աղյուսակից հետևում է, որ արդյունաբերական ձեռնարկությունների քիվն ավելացել է 658-ով, սակայն վերջինս հավանաբար ներառում է շատ անվանապես նոր այնպիսի ձեռնարկությունների, որոնք ստեղծվել են շահույթահարկի գծով արտոնյալ հարկումից օգուտ քաղելու նպատակով, և հնարավոր չի սահմանել, քե որքան է կազմել իրապես նոր ձեռնարկությունների քիվը:

Չնայած վերը բերված տվյալները վերաբերում են միայն ձեռնարկությունների քիվին և աճհարկի է անել ընդհանրացումներ, սակայն, այսպես քե այնպես, դրանք ցույց են տալիս, որ Հայաստանի ներկա տնտեսական պայմաններում միջավայրն այնպիսին է, որ խրախուսում է փոքր կապիտալ սրահանջող ու ևտզման կարճ ժամկետ ունեցող ներդրումները, այսինքն՝ ներդրումները առևտրի կամ հասարակական սննդի բնագավառում: 1999թ. հունվարի 1-ի դրությամբ կար օտարերկրյա 434 մասնաճյուղ և 608 համատեղ ձեռնարկություն:

Աղյուսակ 2.2.2.5-ում բերված են 1998թ. գրանցված ձեռնարկությունների քանակը և կապիտալի զեկուցված գումարները:

Աղյուսակ 2.2.2.5 1998թ. ընթացքում գրանցված ձեռնարկությունները

		Թիվը	Կապիտալ (մլն դրամ)	(մլն ԱՄՆ դոլար)
1998թ. գրանցված ձեռնարկություններ		443	30483	60,4
որի 9	Օտարերկրյա ներդրումներ	313	7680	15,2
	Համատեղ ձեռնարկություն	174	5187	10,3
	100% արտերկրյա կապիտալ	139	2493	4,9

Գիտողություն. կապիտալը՝ դա փաստաբարում հայտարարագրված կապիտալի գումարն է (և ո՛չ քե վճարված բաժնետիրական միջոցները) (Աղբյուրը՝ նույնը, ինչ աղյուսակ 2.2.2.1-ի դեպքում)

Ստույգ էլնելով վերոհիշյալ ցուցանիշներից, օտարերկրյա գրանցվածների քիվն ընդհանուր առմամբ կազմել է 313, բայց մեկ ձեռնարկությանն ընկնող ներդրման ծավալը, եքե հայտարարագրված ուղջ գումարը համարենք իրապես ներդրված, կազմել է 50000 ԱՄՆ դոլարից պակաս, ուստի մեծ մասը եղել են փոքր ձեռնարկություններ:

Թեպետև Հայաստանում, առաջին հայացքից, արդեն իսկ ստեղծվել է ներդրումային միջավայր (տես բաժին 2.2.3) իրավական համակարգի, հարկային համակարգի և այլ ոչ

Ֆիզիկական ենթակառուցվածքների առումով, այսուամենայնիվ, եթե ի նկատի առնենք հանրաբարոյաբանական և վերամշակույթ արդյունարկության ոլորտում ներդրումների կատարման ու շահույթի ստացման միջև ընկած ժամանակաշրջանի տևականությունը, ապա պարզ կդառնա, որ, չնայած Հայաստանի առաջարկած շատ առավելություններին (օրինակ՝ բարձրորակ աշխատուժին), փոխադրումների վատ պայմանների և բարձր ծախսերի, փոքրածավալ շուկայի և Ադրբեջան ու Թուրքիա փաճառահանկու սահմանափակումների պարագային Հայաստանի ներդրումային միջավայրը ներկա իրավիճակում կորցնում է իր գրավչությունը:

Հայկական տնտեսության վերականգնման համար անհրաժեշտ է մեծ քափով ներգրավել փոքր ներդրումներ առևտրային հասված կամ ներքին շուկա, իսկ որ առավել կարևոր է, հարկ է օտարերկրյա միջին ու խոշոր ներդրումներ ներգրավել վերամշակույթ ճյուղերում, ուր ստեղծվում է մեծ ավելացված արժեք և որոնք ի վիճակի են դառնալ արտարժույթի վաստակի (կամ խնայողության) աղբյուր: Այս նպատակով անհրաժեշտ են նոր օրենքներ ու կառույցներ, որոնք բույլ կտային ստեղծել ներդրումների համար իրոք բարենպաստ մի միջավայր:

Օտարերկրյա ուղղակի ներդրումները, ի լրումն ուղղակի տնտեսական օգուտների, զուգահեռաբար բերում են ոչ նյութական օգուտներ՝ գործարարության և կառավարման փորձի ու գիտելիքների տեսքով, որոնց կարիքը Հայաստանում զգացվում է: Ուստի, ներդրումների հարցերը բնության առնելիս հարկ է ի նկատի ունենալ նաև այս վերջին հանգամանքը: Օտարերկրյա ընկերությունները գործը կվարեն իրենց ճանապարհով՝ պատրաստելով միջազգայնորեն ընդունված ֆինանսական հաշվետվություններ, իրենց աշխատողներին կներարկեն ազատ շուկայական տնտեսության սկզբունքները և, բացի այդ, շփումներ կունենան տեղի գործընկերների՝ հումքի մատակարարների, առևտրականների, բանկերի հետ և դրանով իսկ կընձեռեն ազատ շուկայի սրայմաններում գործարարությամբ զբաղվելու եղանակներին տիրապետելու լավ հմարավորություն:

1998թ. կեսերից մինչև տարեվերջ համակարգչային ծրագրերի մշակման ոլորտում ամերիկյան ֆիրմաների հետ ստեղծվեցին 9 համասեղ ձեռնարկություններ: Այս ճյուղում արտադրանքի փոխադրման կամ նյութերի մատակարարման խնդիրը, որ Հայաստանին դիմակայող հիմնական քերությունն է, ոչ մի դեր չի խաղում (բեկ հաղորդակցությունը կարող է բանկ լինել), և երկրի կարևորագույն առավելությունը՝ մտավոր ռեսուրսներն իրենց օգտագործում են զանում միջազգային ասպարեզում: Մա, սլետք և ասել, ցանկալի ոլորտ է օտարերկրյա ներդրումների համար, չնայած որ փաստացի ներդրումների ծավալը դեռ հեռու է բավարար լինելուց:

(5) Սեփականաշնորհման քաղաքականությունը

Հայաստանի կառավարությունը հանձն էր ստել մինչև 1999թ. մարտը սեփականաշնորհել գյուղատնտեսական հողերի 95%-ը, 1878 մեծ և միջին ձեռնարկություն (դրանց որոշ մասը չգրավեց գնորդներին, և իրականում սեփականաշնորհվեց ընդամենը 1460 ձեռնարկություն – տե՛ս աղյուսակ 2.1.1.3-ը բաժին 2.1.1-ում), անավարտ շինարարության 117 օբյեկտ և 6678 փոքր օբյեկտ: Գյուղատնտեսական հողի՝ որպես գրավի դիմաց վարկեր ձեռք բերելու համակարգը գործում լինելու նշաններ է ցույց տալիս:

Մինչև 1997թ. վերջը սեփականաշնորհումը մեծով մասամբ իրականացվում էր վաուչերների միջոցով, բայց դրանից հետո ներդրվեցին աճորդներ, այդ բվում՝ միջազգային աճորդներ: Վերջերս կիրառման մեջ դրվեց այս նպատակով նաև Երևանի Գոնդրային բոլոսան օգտագործելու մոտեցումը:

Ի հեճուկա Սեփականաշնորհման նախարարության՝ մասնավորեցման արդարացիությունն ապահովելուն ուղղված ջանքերի, Հայաստանում սեփականաշնորհման գործընթացը, ԱՊՀ այլ երկրների նման, իր մեջ անարդարացիության և անբախանցիկության տարրեր էր պարունակում: Սակայն, հաշվի առնելով ԽՍՀՄ-ի փլուզմանը հաջորդած քաղաքական, սոցիալական և տնտեսական փոթճությունները և գործընթացի նոր լինելն իրականացնողների ու օգտատուների համար, ինչպես նաև հայերի սփանդրական արժեքները, կարելի է ասել, որ այն շատ կողմերով իրագործվեց նորմալ կերպով: Մա, իհարկե, անցած իրողություն է, բայց դրա որոշ հետևանքներ զգացվում են առ այսօր: Մտորե բերվող հանգամանքները Հայաստանում բացահայտ մատնանշման առարկա են:

- Էժան գնով վաուչերներ (հավաստագրեր) գնած շատ կառավարիչներ ու ներդրողներ սկզբունքորեն չահագրգռված են իրացնել իրենց՝ իրականի համեմատ ծայրահեղ ցածր գներով ձեռք բերած գանազան ունեցվածքը, այն է՝ գույքապաշարը, հումքը, սարքավորումը, շենքերն ու հողօգտագործման իրավունքը և արագ շահույթ ստանալ, ուստի ամեննին էլ հետաքրքրված չեն արտադրության վերսկսմամբ: Եղել են դեպքեր, երբ ներդրողներն իրանցի գնորդին են վաճառել սարքավորումն ու սխալաբան պաշարները և կարճ ժամկետում վաատակել իրենց ներդրումներին բազմակի զերազանցող շահույթ:
- Գրավիչ սեփականության աճորդի արդյունքները հաճախ կանխորոշվել են կապիտալի տեր ազդեցիկ մարդկանց նախնական հանդիպումների ընթացքում: Այլ գնորդներն այս կամ այն միջոցով հեռու են սրահվել աճորդին մասնակցելուց: Ի արդյունք,

ձեռնարկությունը վաճառվել է իր իսկական արժեքին Լակամորեն գիջող գնով: Սեփականաշնորհման ենթակա ընկերությունը հաճախ, դիտավորյալ կերպով վնասներ ցույց տալով, իջեցնում էր իր արժեքային գնահատականը:

- Մրցույթի համար առաջադրված նվազագույն գները երբեմն նշանակալի չափով իջեցվում էին:
- Սեփականաշնորհված փոքր ձեռնարկությունների բանակը կազմել է սլավոնային ցուցանիշի 82,5%-ը, մինչդեռ վաճառքի ընդհանուր արժեքը կազմել է սահմանված գումարի ընդամենը 54,9%-ը:
- Ինչու՞ պետք է Երևանի կոնյակի գործարանը ֆրանսիական ընկերությանը վաճառվեր 30 միլիոն ԱՄՆ դոլարով. շատ մարդիկ առ այսօր տարակուսում են այդ գործարքից:
- Հաղորդակցության բիզնեսը՝ ռազմավարական նշանակության ենթակառուցվածքային ոլորտը վաճառվել է հունական կոնցերնին, ընդ որում շնորհելով շահագործման 15 տարվա բացառիկ իրավունք: Հայաստանի տեղեկատվական ճյուղում սա խոչընդոտում է մրցունակ շուկայի ձևավորմանը, և սպառողները թերևս ստիպված լինեն բարձր վճարելու տեղեկատվական ծառայությունների դիմաց (այս հարցը բազմաթիվ անգամ քննարկումների նյութ է դարձել խորհրդարանում):

Վերը բերված հանգամանքները (եթե նույնիսկ դրանք իրական են) տեղ են գտել նաև ԱՊՀ մյուս երկրներում, և այդ չարքում Հայաստանի օրինակը վատագույնը չէ: Համեմատած Ռուսաստանի և մի քանի այլ երկրների հետ, ուր խաղաքարտի վրա էին դրված մեծարժեք իրավունքներ ու կոնցեսիաներ, Հայաստանում եղած չարաչափումները զգալիորեն ավելի համեստ բնույթ էին կրում:

Փոքր ձեռնարկությունները, ֆերմերներն ու առևտրականները վաուչերներն օգտագործեցին և փաստորեն անվճար ձեռք բերեցին ձեռնարկություններ, խանութներ, հող և անասուն, սակայն պետական ծառայողները (սրաշտոնյաներ, ոստիկաններ, ոստոցիչներ և այլն) ի վիճակի չեղան սեփականաշնորհման միջոցով ձեռք բերել որևէ գույք, բանի որ շենքերն ու համալսարանները շարունակում էին մնալ պետական սեփականություն: Բնակարանների սեփականաշնորհման ընթացքում ոմանք շահեցին, մինչդեռ մնացածները ձեռքից բաց բողեցին ընձեռված հնարավորությունը: Հաշվի առնելով ստեղծված պայմանները, սա պետք է համարել անխոստափելի անարդարության դրսևորում:

Հրապարակայնությունը՝ դա սեփականաշնորհման գործընթացում պահանջվող ամենակարևոր հատկանիշն է: Սեփականաշնորհման նախարարության պարտքն է հասկանալի ձևով հանրությանը տեղյակ պահել 1460 ձեռնարկությունների

սեփականաշնորհման գների և այդ ձեռնարկությունների ներկա վիճակի մասին: Հետագա սեփականաշնորհման ժամանակ գույքի գնահատման կիրառելի եղանակները ևս պետք է հայտնի դառնան հանրության լայն զանգվածներին:

Մի քանի խոշոր ձեռնարկություններ, այդ թվում «Հայկական ավիատոլիները», առաջխաղացում են ապրում նոր մոտեցման ներքո: Հայաստանի կառավարությունը կազմել է Լներգետիկայի սեփականաշնորհման համակողմանի պլան 1997 – 2000թթ. ժամանակաշրջանի համար: Համաձայն պլանի, տնտեսության այս հատվածը պետք է սրբոժի Էլեկտրաէներգիայի սրտայրության ձեռնարկությունների, հաղորդման գլխավոր համակարգի և հաղորդման ցանցի:

Սեփականաշնորհումից պետական եկամուտները 1999թ. հունվարի դրությամբ կազմել են ընդհանուր առմամբ 44,7 միլիարդ դրամ (մոտավորապես 90 միլիոն ԱՄՆ դոլար): Պարզ չի, քե ինչպես է ծախսվել այս գումարը, բայց մտավախություն կա, որ դրա մեծ մասն օգտագործվել է բյուջեի դեֆիցիտը ֆինանսավորելու նպատակով:

ԱՄՀ-ը և Համաշխարհային բանկը խստագույնս հորդորել էին, որպեսզի սեփականաշնորհումից ստացված միջոցներն ի մի բերվեն Կենսաբուժական բանկի հատուկ հաշվում՝ հստակ կառավարման ներքո, և որ կառավարությունն իրեն իրավունք չվերստահի ազատորեն ծախսելու այդ միջոցները: